

Richter, Václav

Staroslovanské Olomoucko

In: Richter, Václav. *Raněstředověká Olomouc [stavební dějiny vzniku města]*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959, pp. 9-54

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126625>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I. STAROSLOVANSKÉ OLOMOUCKO

1. Rekonstrukce krajiny starého Olomoucka. — 2. Olomoucký brod. — 3. Olomoučané v VIII. století (hospodářská základna, společnost, sídla). — 4. Otázka místních jmen. — 5. Teritoriální organizace. — 6. Ideologická nadstavba. — 7. Název Dražanské vysočiny. — 8. Jména vodní sítě a návrší v úvalu. — 9. Koloběh přírody a pověst o Krokovi. — 10. Posvátný Olomoucký kopec. — 11. Kultová místa střediskem teritorií. — 12. Názvy „kmenových“ hradů na Moravě. — 13. Jméno Olomouc. — 14. Okruh tzv. vyšších božstev. — 15. Olomoucký kopec a vyšší kult. — 16. Kult mrtvých a olomoucká křižovatka. — 17. Leukaristos? — 18. Obchod, válka a právo. — 19. Knížectví a hrad. — 20. Olomoucké Hradisko — Hradiště. — 21. Historické zprávy o Hradisku. — 22. Předklášterní stavby na Hradisku? — 23. Povaha staroslovanských hradů na Moravě. — 24. Prvek monumentality u staroslovanských hradů. — 25. Rozsah Olomoucka. — 26. Olomouc v IX.–X. století.

1. O vzniku Olomouce se nezachovala ani písemná zpráva, ani historická pověst, ani mythos. Zvědavosti dějepisu se tímto mlčením otvíralo příliš volné pole. Dva protichůdné dobové názory se snažily posunout zrod Olomouce do neurčitého dávnověku. Romantický historismus lehkovážnými kombinacemi hleděl odkrýt pozoruhodné stáří města a zaručit tak svému předmětu obdiv, slávu a vznešenost. Podle pozitivistického genetismu s jeho přírodovědeckými hledisky mohla Olomouc existovat vlastně od začátku dějin člověka. Stačily nálezy hmotných památek z prehistorických hlubin času, aby byla dosvědčena kontinuita života a sídlení v místech středověké Olomouce. Olomouckou prehistorií se nemohu zabývat z několika důvodů. Především nejsem povolán mluvit do její problematiky. Kromě této okolnosti rozhodují i důvody zásadnější povahy. Vznik Olomouce je historickou událostí, již člověk odpověděl na životní situaci, sice danou tradicí, novým zvláštním způsobem. Proto má historický zjev, jímž byla Olomouc, svůj začátek. Toto založení Olomouce spadá zhruba, uvažuje-li se o něm podle pravděpodobných analogií, asi do druhé poloviny VIII. století. Olomouc je výtvozem raného středověku.

Na tomto úsvitě moravských dějin staroslovanský obyvatel nynějšího Olomoucka byl úzce spjat s přírodou a s jejím koloběhem. Pokusme se proto nejprve rekonstruovat krajinný horizont starého Olomoucka. Toto vylíčení bývalé tvárnosti kraje musí být přirozeně z dnešního hlediska vědecky objektivní. To znamená nejen požadavek obecné platnosti, ale i předmětnosti.

Olomouc je přibližně středem Hornomoravského úvalu. Tato sníženina se sklonem k jihu, jejíž osou je řeka Morava, tvoří pánev mezi okraji Českého masivu a karpatským obloukem. Kotlinu omezují na západě Dražanská vysočina, na severu a severovýchodě Jeseniky, na jihu a jihovýchodě Chřiby a Hostýnské vrchy (Karpaty). Hornomoravský úval se otvírá do sousedství na severu

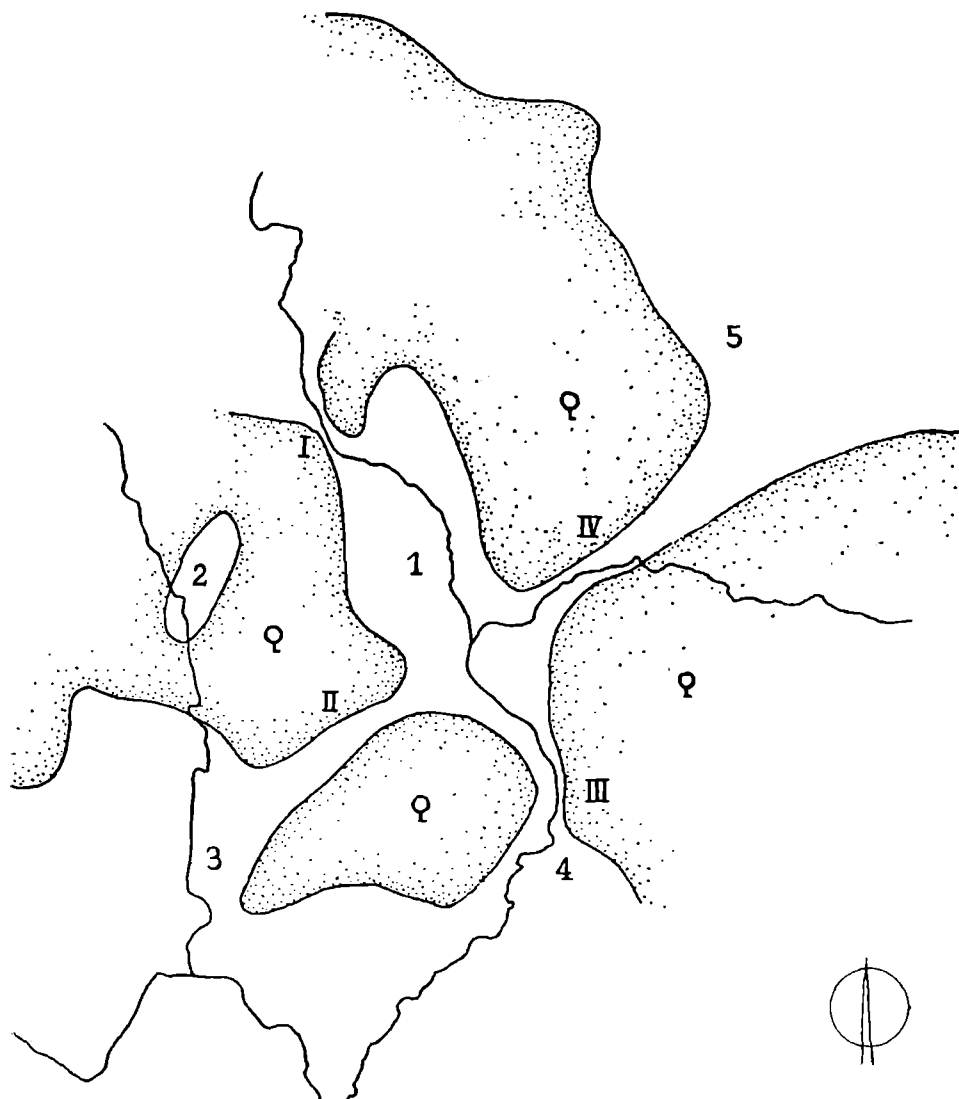
Moravičanskou, na jihu Napajedelskou, na západě Vyškovskou a na východě Moravskou branou. Moravičanský a Napajedelský přístup jsou pouhými průrvami, kdežto na druhých stranách jde o široké úvaly, oddělující starou Českou hroudu od Karpat. Vymezení Hornomoravského úvalu je všude dosti zřetelné, neboť do olomoucké sníženiny klesá i Dražanská vysočina, i Jeseníky sráznými svahy. Úvalové dno netvoří ovšem naprostou rovinu, nýbrž z aluviální plochy se zdvihají mírné vyvýšeniny, které lze někdy pokládat horopisně za samostatné. V okolí Olomouce je možno rozlišit Křelovsko-blateckou plošinu, složenou hlavně ze spraše, jejíž nejvyšší body jsou na severu Dílové (284 m) u Břuchotína a na jihu Přední příska (260 m) u Drahlova. Zato sprašová oblast mezi Šternberkem a dolním tokem Bystřice nevytváří samostatnou izolovanou vrchovinu, nýbrž pouhý stupeň před Jeseníky. Podobně je tomu u tzv. vrchoviny Tršické. Zvláštní skupinu však znamenají Chrásťsko-chlumské vrchy na jihu od Olomouce, s Chlumem (350 m), Příhonem (317 m), Hradiskem (299 m) a Chrástí (253 m).

Pro vlastní Olomouc byla velmi důležitá samostatná kulmská kra, jejíž souvislý esovitý tvar vystupuje u řeky Moravy z okolní aluviální roviny jen do nevelké výše asi 10 m. Isolování tohoto Olomouckého kopce nastalo v pozdním diluviu, doba mladších naplavenin jej zatarasila nánosy. Olomoucký kopec se zdvihává nad Moravou na jejím pravém břehu. V nejstarších dějinách Olomouce hrála však významnou úlohu také pouhá nízká terénní vlna proti Olomouckému kopci na levém břehu Moravy, ležící asi o 1½ km výše k severu. Toto nezřetelné návrší, nazývané dnes Hradiskem, prostíralo se zcela v inundačním území řeky.

Pedologicky se Olomoucko skládá ze šterkovitých a písčitých půd v nízkých částech aluviálních, promíchaných jemným říčním kalem. Sprašové vyšší polohy zaujímají původně lesostepní půdy, jednak černozemě, jednak žlutavé hlíny s bezvápennou humosní vrstvou. V okrajových hornatých oblastech úvalu mají přirozeně převahu lesní půdy.

Pedologická klasifikace Olomoucka určuje bývalou tvářnost kraje po vegetační stránce. Nejvyšší obzor vysočin s lesní půdou byl zaujat horským smíšeným hvozdem, většinou patrně listnatým (buk, klen, jedle). V nejnižších polohách úvalu se rozkládaly luční močály a nivní lesy. V okolí Olomouce na březích Moravy se tedy táhly bažinaté louky a luční bahna čili slatiny, jak o tom svědčí dodnes pomístné názvy v katastrech osad kolem města: Blato, Blatiny, Blatečnick, Podblatí, Bahna, Slatiny u Hejčína, Hlušovic, Nedvězí, Nenačonic, Tučap, Bystročic, Chomutova, Dolan, Toveře, Týnečku apod. Podobně i název vsi Blatec poukazuje na ráz přírody. Také nivní lesy byly listnaté a tvořily je vlhké doubravy a lesní bahna. V doubravách převládal dub a jasan, v lesních bahnech olše, vrba, jasan a bříza. Zbytkem těchto nivních lesů je dodnes les Doubrava u Litovle a les Království u Grygova, jenž kdysi sahal až k Olomouci. Městečko Dub n. M. slulo r. 1131 U dubu. Nad klášterem Hradiskem existoval les Trnina. Pomístná jména Březí, Březová jsou doložena u Březců, Mor. Loděnice, Přáslavic a Bělkovic, Olší u Příkaz a Majetína, Kleny u Slatinice, Luh u Luběnice. Zbývající sprašová vrstva mezi horským hvozdem a nivními lesy představuje původní luhovou step nebo lesostep. Jak naznačuje černozemě, byly ovšem tyto sprašové polohy dávno přeměněny v kulturní sídlištní půdu.

Z poměrů v inundační oblasti plyne, že hlavním činitelem v tomto horizontu byla řeka Morava. Její mírný spád, jarní povodně, ledové zácpy a náno-

Obr. 1: Olomoucko (kreslil inž. arch. E. Simek).

I = Moravičanská brána, II = Vyškovská brána, III = Napajedelská brána, IV = Moravská brána; 1 = Olomoučané, 2 = Drahanovci, 3 = Rajhradci, 4 = Moravané, 5 = Holasici, 6 = Opolané.

sová tendence byly příčinou vzniku širokého záplavového území, častých změn řečiště, bohatého meandrování v rovině a větvení na vedlejší ramena. K těmto zjevům přispívala v okolí Olomouce ještě ta okolnost, že Olomoucký kopec svou polohou působil na tok Moravy jako jakási přírodní hráz, která vzdouvala řeku severně od návrší. Proto se kolem Olomouce stále obnovovalo bažinaté prostředí stojatých vod. Blízké sousedství Olomouckého kopce musilo být tedy značně neschůdné a nepřístupné kromě jedné přírodní danosti, která měla na osudy Olomouce nepochybně velký vliv.¹⁾

2. U historické Olomouce vytvořila totiž příroda nejhodnější přechodové místo přes řeku Moravu v celém středním Pomoraví. V místech Olomouckého kopce vznikla v moravských aluviálních bažinách mezera a jakási holina, které dovolovaly přebrodění řeky. Tento přechod se jeví jako výsledek souhry dvou přírodních nahodilostí, horopisné a vodopisné. Předně Olomoucký kopec, ležící těsně u Moravy, umožňoval na pravém břehu přístup k vodě. Jak bylo uvedeno, svou příčnou polohou působil jako přirozená hráz. Tím se stalo, že na jeho jižní straně — po proudu řeky — bylo méně bažin. Půda tam byla nepochybně sušší než pod severními svahy. Druhým rozhodujícím činitelem, vytvářejícím brod, bylo ústí říčky Bystřice do Moravy na jejím levém břehu. Bystřice vtékala do hlavního proudu téměř přesně proti Olomouckému kopci. Je to horská bystřina, jak ukazuje její jméno, která přinášela z nedalekých Jeseníků četné šterky. Náhlou změnou spádu při vstupu do roviny byla přinucena k silnému ukládání nánosového kužele. Sedimentační kužel pronikal hluboko do řeky Moravy, znemožňoval rozvoj stojatých vod na východním břehu a tvořil v řece mělčiny. Jelikož Bystřice sama nezaplavovala široké území, pevná místa a mělčiny od východu byly snadno dosažitelné. Ve falsu k r. 1249 (vzniklém v letech 1267—1275) se mluví o prahu na Moravě (item flumen magnum, quod Moraua dicitur, incipit a loco, qui vulgariter dicitur Pregem).²⁾

Charakter olomoucké krajiny určovaly tedy tři hlavní prvky: horský les na vysočině, spraš v rovině a řeka Morava v inundaci na dně úvalu. Člověk žil na teplé spraši mezi dvěma pásmy lesů, mezi horským hvozdem a mezi nivními doubravami, popř. lesními bahny a úpory. Tato situace by se mohla vyjádřit také tak, že horská přírodní krajina a nížinná přírodní krajina, ovládaná řekou, ohraničovaly krajinu obdělanou, kulturní.

3. Podle nynějších názorů prehistoriků a historiků zaměstnávali se staří Moravané, žijící v VIII. století na popsaném přírodním jevišti, převážně zemědělstvím a chovem dobytka.³⁾ Měli vyspělé železářství, navazující na římskou produkci a ovlivněné snad dílnami v Panonii (Želechovice u Uničova). Od keltského údobí byla zase poprvé obnovena hromadná výroba keramiky na hrncířském kruhu.⁴⁾ Vysokému stupni výroby odpovídala složitě a třídně diferenco-

¹⁾ J. Dostál, Olomoucký okres (Vlastivěda moravská 1935). — Fr. Říkovský, Zeměpisný obraz olomouckého okresu (Olomoucký okres, Vlastivěda moravská 1935). — St. Vorel, Haná (Zeměpisné aktuality, sv. 4, 1948).

²⁾ CDM III, str. 109, č. 142. — J. Šebánek, S. Dušková, Kritický komentář k moravskému diplomatáři (1952), 102.

³⁾ Přehled československých dějin I. Do roku 1848 (1956).

⁴⁾ I. L. Červinka, Slované na Moravě a říše velkomoravská (1928). — J. Filip, Pravěké Československo (Stopami věků, č. 19—22, 1948). — J. Poulik, Staroslovanská Morava (Monumenta archaeologica I, 1948). — V. Hrubý, Staré Město, Velkomoravské pohřebiště „Na valách“ (Monumenta archaeologica III, 1955).

vaná společnost, charakterisovaná rozkladem rodové společnosti a vznikajícími feudálními vztahy (podmíněnými vývojem sousedské obcíny). Jejím základem byla patriarchální velkorodina.⁵⁾ To znamená, že společenskou jednotkou byly tři spolubydlící generace, otec se syny a s vnuky a s neprovdanými dcerami. Nevěsty (tj. nevědomé, neznané) synů, snachy (od snoubiti, snouti, přivázati) byly do velkorodiny přijímány.⁶⁾ Kromě toho patřili do svazku i nevolníci. V patriarchální velkorodině vládlo despoticky monarchistické zřízení. Hlava velkorodiny mohla prodat děti do otroctví nebo je v lese pohodit zvěři. Tento charakter patriarchální velkorodiny lze vysvětlit tím, že společenství tvořily prvky jednak přirozeně dané, jednak danost přesahující. Přirozeně dané bylo společenství krve (pokrevenství) a společenství majetku. Římské slovo familia znamenalo selský dům s polem a s dobytkem (později familia pecuniaque a patrimonium). U nás je odvozeno slovo děditi, dědina od děda. Transcendujícím živlem byla mocnost hlavy velkorodiny, patria potestas, bez níž lze sotva pochopit jeho monarchistické postavení. V tomto směru je pozoruhodný název otce velkorodiny, gospod (pater familias). Indoevropština má pro tohoto otce dva výrazy, jednak *dems-potis (tj. pán domu, řec. des-potēs, lat. domus-dominus), jednak *ghost-potis (tj. host-pán, prasl. gospodъ). Host však znamená původně cizinec-nepřítel (srov. lat. hostis). Byl tedy gospod hostitel (pán hostů) nebo cizinec-pán, tj. cizí, odlišený od ostatních členů velkorodiny? Jeho manželka slula paní (patni, řec. potnia), tj. mocná, vznešená. Ostatní příslušníci velkorodiny se nazývali čeled (prasl. čeljadъ – rodina). Existuje pro tuto čeleď ještě druhé jméno, sēmja (lit. kiemas – dvorec, ves, lotyš. ciems – dvorec, ves, got. haims, v češtině srov. osob. jm. se složkou Sěmi-; základ souvisí se staroind. kšeti – bydlí). Jestliže prvé slovo čeled zdůrazňuje asi aspekt příbuzenství krve, druhé slovo sēmja vyzdvihuje spíše společenství bydlení, vlastnictví.

Lidský život ve velkorodině byl časován narozením, postřiznami (zasvěcením), sňatkem a úmrtím. Tyto životní fáze byly spojeny s určitými obřady.

Jakým způsobem velkorodina sídlila na Olomoucku, není dosud dostatečně vyjasněno. Prehistorický výzkum zná totiž lépe pohřebiště než sídliště. Archeologicky jsou snad zatím doloženy i větší domy, i malé zemljanky (s ohništěm). Apriori lze předpokládat, že by byla možná dvojí forma. Sídlem velkorodiny by mohl být jediný dům (prasl. *domъ, od indoevrop. základu *dem – budovati, got. timrjan – stavěti, ze dřeva!). Byl starý slovanský selský dům dosti prostorný? Je také nápadné, že slovo gospod nebylo vytvořeno od zákl. *dems-potis. Proto je možná pravděpodobnější, že velkorodina bydlila ve skupině domů, které obklopovaly dům hlavy velkorodiny. Literatura uvádí takový doklad o velkorodině z r. 1595 na Litvě: byl tam dům hospodáře s ohništěm, v němž členové rodiny společně jedli a mimoto každá manželská dvojice měla svou samostatnou klet (lit. kletis, církv. slov. klět), komoru. Toto uspořádání by se mohlo ozývat ještě v dani z komínů. Seskupení domu a kletí s ostatním příslušenstvím tvořilo, jak se zdá, ves (k indoevrop. základu *ueik – ohýbati, plésti plot, staroind. viš – bydlíště, dům, rodina, lat. vicus – vesnice, got.

⁵⁾ B. Engels, Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu (Velká knihovna marxismu-leninismu, č. 11, 1949). – *Zd. Nejedlý*, Dějiny národa českého II (Spisy Zd. Nejedlého, sv. 11, 1955).

⁶⁾ K etymologickým výkladům jsem použil V. Machka, Etymologies slaves, Recueil linguistique de Bratislava I, 1948, 93; J. Holuba-Fr. Kopečného, Etymologický slovník jazyka českého (1952); V. Machka, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského (1957). – *Kaz. Moszyński*, Kultura ludowa Slowian (II. Kultura duchowa 1. 1934); J. Kosztrzewski, Kultura prapolska (Prace Instytutu zachodniego Nr. 11, 2. vyd. 1949).

weiks – vesnice, lit. viešpatis – pán, lot. viešpats – hospodář; střída *uoik', lat. villa – dvorec, řec. oikos – dům). Soudí se, že k tomuto typu velkorodinných sídlišť přísluší místní jména s koncovkou -ici (-ice), tvořená od osobních jmen. Z této souvislosti by bylo také pochopitelné, že za změněných poměrů mohla se např. nazývat ves biskupských poddaných Biskupice.

Etnologie předpokládá, že rozmnožení potomků velkorodiny nutilo její členy, aby se odloučili ze svazku velkorodiny. Odloučení členové zůstávali s původní velkorodinou ve spojení z různých důvodů, uctivali např. společného předka, neboť patriarchát nutně vedl ke kultu předků. Jak se u nás nazývalo toto pokrevní rozšíření velkorodiny, není jasné. Označení „plemeno“ není asi vyhovující (církevně slov. plemě nemá dosud jasnou etymologii). Výstižnější by snad bylo „pokolení“ (srov. indoevr. *kel- [no], lit. kōlis – koleno, církevně-slov. чланъ nebo члѣнь – člen, pokolení z praslov. *kol- ve střídě k *čel-, z čehož již i uvedená čedeř – příslušníci rodu). O to však ani nejde, jelikož v době VIII. století nehrál již ve společenském zřízení nad velkorodinou úlohu biologický svazek příbuzenství krve. Pokročilá civilisace vytvořila nad velkorodinou společenství teritoriální, v němž pokrevnost ustoupilo do pozadí. Tento vývoj lze pochopit z různých podmínek. Již příroda sama uzavírala určité územní celky přirozenými hranicemi. Také historická situace nebyla jednoduchá. Slované na Olomoucku nepřišli v IV.–V. století do pustého kraje. Byla tam sídelní oblast již z minulosti vymezená, na níž žil starší zemědělský lid, jehož etnická příslušnost není dosud objasněna. Před Slovy byl ovládnán úzkými panskými vrstvami keltskými a pak germánskými. Není vyloučeno, že i pronikající Slované sem přicházeli dobyvatelsky. I když v severní Moravě existovaly mezi Slovy a domorodci určité civilizační příbuznosti, nedokládají tyto styčné prvky podle archeologie totožnost etnickou. Ať slavinisace pokročila do VIII. století jakkoli, přece jen základ na Olomoucku byl jiný, než např. na jižní Moravě. Dále je pravděpodobné, že vedle slovanských osad domácích existovaly již tehdy např. osady válečných zajatců apod. Obraz Olomoucka byl tedy již velmi složitý, než aby mohl být vystižen přírodovědeckým schématem rozšířeného pokrevnosti, plemene.

4. O těchto poměrech na Olomoucku mohla by nás asi poučit i místní jména, kdyby jejich problematika byla již dostatečně vyjasněna. Přehled místních jmen z okolí Olomouce (osadní názvy křesťanské a z kolonizačního území jsou vynechány) je v gramatickém utřídění přibližně tento:⁷⁾

A. Jména na -ici, -ovici:

Bělkovice (1220 Bilkovicze [fals.], 1269 Belkowici, 1356 de Bylcowicz) – os. jm. Bělek; Bystročice (1131 Beztroycicih) – os. jm. Bezstroj; Čechovice (1347 Czechowicz) – os. jm. Čech; Čelechovice (1234 Celehhovich) – os. jm. Čelech; Hlušovice (1271 Hlussouicz, 1303 Hluschouicz) – os. jm. Hlúša; Hostkovice (1275 Hostkowicz) – os. jm. Hostek; Chvalkovice (1220 Squalcowiz, 1228 Khwalkowiz, Kwalkouic, Chvalchowiz) – os. jm. Chvalek; Chomoutovice (1078 Chomutowiczi) – os. jm. Chomut; Luběnice (1297 Lubenic, 1365 Lybnowicz) – os. jm. Ljuběn?; Nelešovice (1234 Nelessowicz) – os. jm. Neleš; Nenakonice (1131 Ne-

⁷⁾ Fr. Cerný, P. Váša, Moravská jména místní (1907). – E. Schwarz, Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle (Forschungen zum Deutschum der Ostmarken, II. Folge, 2. Bd., 1931). – J. Dostál, Olomoucký okres (Vlastivěda moravská 1935).

nacunici, Nenacunicih, 1358 Nenakonicz) — os. jm. Ninakun; Přáslavice (1131 Preiazlauici, 1318–1326 Praslawicz) — os. jm. Prějaslav; Sěmitěšice (1131 Semitesicih, 1234–1256 Semitessich, 1280 Semitessicz) — os. jm. Sěmitěch; Suchonice (1303 Suchouicz, 1364 Suchonicz) — os. jm. Suchoň; Svěsedlice (1370 Swesedlicz, 1389 Swessedliczie) — os. jm. Svěsedl?; Těšetice (1078 Tieseticzi, 1126 Tieseticzi, 1160 Jusatici, 1308 Thescheticz) — os. jm. Těšata; Trusovice (1360 Trussouicz) — os. jm. Trs, Trus; Vacanovice (1351 Waczenowicz) — os. jm. Viecen; Vojnice (1276 Woinicz, 1349 Woynicz) — os. jm. Vojen; Žerovice (1078 Zirowiczi, 1126 Zierowicz, 1160 Sirouici) — os. jm. Žír.

B. Jména na -b:

Olomouc (o názvu viz níže); Bolelouc (1232 Boleluch, 1287 Boleluz) — os. jm. Boleljut; Skrbeň (1174 Scriben, 1263 Skrbyn, 1342 Chirbeyn, 1355 Skyrben) — os. jm. Skrben; Toveř (1203 Towiren [fals.], 1239 Towyr, 1272 Towirz, 1281 Towirs, 1317 Thowierz, 1358 Dobysr, 1378 Thowierz, 1379 Thowirz) — nejasné; Varhošť (1131 Vargosci) — os. jm. Varhost?

C. Jména na -ov:

Drahlov (1351 Drahlov) — os. jm. Drah, Drahel; Chomoutov, viz Chomoutovice; Křelov (1249–1276 Chrelow) — os. jm. Chřel; Střížov (1287 Stryzaw, 1358 Strzezaw) — os. jm. Stříž.

D. Jména na -in:

Břuchotín (1284 Brsuchothyn) — os. jm. Břuchota; Droždín (1275 Drosin, Drozdyn) — os. jm. Droža (Draž); Hejčín (1078 Gaychyn, 1160 Gaicin, 1249 Haychin) — os. jm. Hajča (Hájek); Hněvotín (1078 Gnevotine, 1126 Gnevotiene, 1131–1160 Gneutotine, 1249 Gnewotin) — os. jm. Hněvota; Lutín (1234 Lutín) — os. jm. Ljuta; Majetín (1277 Moiethin, 1306 Mogetyn, 1318 Mogetin, 1352 Maieitin, 1354 Mayczin) — os. jm. Mojeta; Neředín (1234 Neretyn, 1247 Neredyn) — os. jm. Neřada; Řepčín (1131 Repsine, 1213 Reppsyn) — os. jm. Řepeč; Slavonín (1131 Slauonin) — os. jm. Slavoňa; Ustín (1078 Ustyn, 1126 Ustyn, 1160 Vstin, 1376 Hustyn, Hustin, Ustyn) — nejasné.

E. Deminutiva:

Samotišky, viz Sěmitěšice; Žerůvky, viz Žerovice.

F. Topická jména:

Blatec (1368 Blaccze, 1531 Blatec) — blátivý potok?; Bystřice (1276 Bystrzicz, 1282 Bistricz, 1283 Wistricz) — řeka Bystřice; Černovír (1249 v okolí Černice) — název potoka nebo ramene; Dub (1131 Vduba, 1232 Dub) — dub; Holice (1276 Holice, 1306 Holitz, 1430 z Holice) — holice (ulice); Horka (1271 Horka, 1287 Horka) — demin. od hora; Loděnice (1232 Lodeniche) — potok Loděnice; Mastník (zaniklý u Majetína) — potok?; Nedvězí (1234 Nedweze) — medvěd; Ostrov (1397 Insula) — ostrov; Předmostí (1249 Predmoste, 1275 Predmoste) — předmostí; Sedlisko (1276 Sedlisk) — osídlené místo; Slatinice (1247 Zlatina, 1249 Zlatinan!) — název potoka; Týnec (1207 Tynech, 1223 Thynech, 1274 Tynez, 1364 Tyncz) — ohrazený dvorec; Vsisko (1253 Wsische, 1261 Wsysche, 1305 Wsische) — vsiště (zaniklá ves).

G. Tzv. kmenová jména:

Boleslavany (zaniklé, 1131 Boleslauenses) — podle hradu Boleslav v Če-

chách; Drahanovice (1322 Drahanowicz) – srov. výklad o Drahanské vysočině; Charváty (1347 Chyrwat, 1353 de Chrwath) – Charváti.

H. Jména na -any:

a) Hodiňany (zaniklé, 1258 Hodena, 1275 Hodinan, 1280 Hodynan, 1390 de Hodnian, 1404 v Hodňanech) – os. jm. Hoden?; Nemilany (1131 Nemilaz) – os. jm. Nemil.

b) Bukovany (1131 Bucouaz, 1203–1223 Bukowan, 1239 Bukouane) – u buku; Bystrovany (1277 Bistrouan) – na řece Bystré (Bystřici); Dolany (1235 de Dolen, 1283 de Dolan, 1323 de Dolan) – dole; Hodolany (1464 v Hodulanech, 1490 Hodylany) – v údolí?; Kožušany (1297 Cosussan) – v kožuchu (porostlině?); Krčmany (1259 Crikczman, 1266 Kyrchman, 1364 Kyrzczman, 1482 v Krčmanech) – lidé u krčmy nebo ke krčmě (nebo ke kostelu – Kirchmann)?; Lipňany (1281 Lippnan) – u lípy; Loučany (1131 Lucaz, 1269 Luchan, 1348 Luczan) – u luk; Pohořany (1491 Pohořany) – v pohoří; Slatiňany (Slatinice, 1249 Zlatingan!) – u Slatinice; Topolany (1078 Topolaz, 1126 Topolan, 1131–1160 Topolaz) – u topolu.

CH. Jména na -ce téhož významu jako na -any:

Březce (1276 Bresci) – Březci, u břehu (nebo Břestce, u jilmu?); Lazce (1298 ostrov Lasecz) – na laz, vyklučenině; Příkazy (1250 de Prekas, 1364 Prykass) – sedící na přikázané půdě.

I. Jména zaměstnání:

Kladoruby (zaniklé, 1131 Cladorubech) – roubající klády; Rataje (1131 Ratagih) – rataji (orači); Tážaly (1078 Tesalcz, 1126 Tasalhy, 1131 Tasalech, 1160 Tasalci) – robotníci.

J. Jména tzv. posměšná:

Čertoryje (1234 Cyrtorige, 1256 Cirtorige, 1380 Czrtoregi, 1464 Črtoryj); Doloplazy (1233 Doluplaze, 1234 Doloplaz, 1250 Doloplaz, 1322 Doloplas); Mrsklesy (1365 Murzklesch, 1447 na Mrsklesích); Přestavky (1358 de Przestawlk, 1382 Przestawlc, 1407 Prziestawlk); Tučapy (1131 Tucapi, 1232 Tucep); Všechlapy (zaniklé u Rataj); Žabokrky (zaniklé).

Pro staré poměry na Olomoucku by bylo nepochybně důležité, kdyby bylo možné určit u těchto místních jmen časové vrstvy, v nichž jednotlivá jména vznikla. Historickou metodou je nelze takto roztrždit, jelikož dvě nejstarší listiny, týkající se olomouckého okolí, zakládací listina kláštera Hradiska 1078 a zakládací listina olomoucké kapituly 1131⁸⁾ uvádějí již osadní názvy všech typů. Hradištská listina 1078 připomíná Hejčín, Loďníci, Těšetice, Topolany, Tážaly, Hněvotín, Chomoutovice. V listině olomouckého biskupa Jindřicha Zdika 1131 se jmenují Dub, Biskupice, Tučapy, Nemilany, Tážaly, Velprdy, Nenakonice, Rataje, Loučany, Mostčany (Mostkovice), Žerotín, Topolany, Bystročice, Řepčín, Boleslavany, Kladoruby, Olšany, Slavonín, Bukovany, Sěmitěšice, Hněvotín, Varhošť, Přáslavice, Náměšť. Gramatická klasifikace zde také neprospěje. Jelikož je přibližně známa stará osídlená půda (daná archeologickými nálezy, pedologicky a vrstevnicí cca 400 m) a oblast pozdní kolonisace, byl by nasnadě závěr, zda by nevedla k nějakému výsledku metoda geografická. Avšak

⁸⁾ CDB I, str. 83, č. 79; str. 117, č. 115.

i ta selhává. Sledují-li se místní jména na Moravě z tohoto hlediska, vysvitne, že se názvy všech typů nalézají i na staré sídelní půdě, i v později osídlovaných lesních územích. S jedinou pozoruhodnou výjimkou: totiž osadní názvy s koncovkou na -any se vyskytují hlavně jen na původní sídelní zemi. Není to přirozeně pravidlo, jež by mělo absolutní platnost. Výjimky jsou však vzácné. Na Olomoucku např. jedině Pohořany, ležící již v Jeseníku, nejsou jistě předkolonizační osadou. Tyto odchylky lze pravděpodobně vyložit analogickým tvořením podle starých vzorů. Bylo by tedy zřejmě poučné, kdyby se mohlo zjistit, jaký smysl mají tato místní jména kategorie -any.

Otázku stáří aspoň hlavních typů místních jmen je možno však položit i jiným způsobem. Ve XII. století existují všechny typy vedle sebe. Není snad vůbec omylem myšlenka učinit je evolučně? Nelze vyloučit, že tyto typy trvaly vedle sebe odedávna a že se pouze měnil jejich smysl. Předpokládá-li se např., že jména na -ice, tvořená od osobních jmen, znamenala jakožto patronymika kdysi sídlo velkorodiny, příklad Biskupic ukazuje, že obsah slova nabyl jiného významu. U Biskupic nešlo o biskupovu rodinu, nýbrž o biskupovy poddané. V XIII. věku, za kolonizace, mohla jména na -ice snad znamenat nově založené osady na slovanském právu. Je patrné, že nakonec jména na -ice měla vlastně také přivlastňovací charakter, jenže pravá posesiva vyjadřovala vztah majetníka k reáliím, kdežto čelední jména vztah k osobám. Také u osadních názvů posesivních by bylo asi možno rekonstruovat změny smyslu. Jak známo, jde o jména s koncovkami -b, -ov, -in, odvozená rovněž od osobních jmen. Již u sídel patriarchální velkorodiny, přihlíží-li se k základu *dems-potis pro hlavu velkorodiny, mohl by snad nastat případ pojmenování dvorce velkorodiny posesivně (srov. vztah našich slov děd – dědina). Především je však nepochybně rozdíl mezi posesivy Olomouc, Krakov, Děvín a např. názvy Bolelouc, Chomoutov, Hněvotín. U prvních tří není zaručeno, jde-li o skutečné osoby, kdežto u druhých nedá se o tom pochybovat. Kdyby např. šlo u Olomuta, Kraka a Děvy o jména božstev, pak ovšem předně by musil být jinak vyložen přivlastňovací význam místních jmen od nich odvozených a dále by bylo nutné posunout stáří těchto názvů do mytického pohanského údobí. Při kolonizaci v XIII. století znamenala snad posesiva nově vysazené vsi na právu zákupním, čímž by se mohlo také vysvětlit známé kolísání mezi koncovkami -ice a -ov. Pokud pak jde o topická místní jména, jejich původ může být asi velmi dávný. Jejich základ, jmenující přírodní jevy, byl patrně první činností obyvatel, když si zařizovali domov v určité krajině. I v lesních kolonizačních oblastech jsou topická místní jména obvykle nejstarší vrstvou, neboť jejich základ byl tam již znám před osídlením (srov. např. na západní Moravě Jihlavu, Brtnici, Telč apod.).

Místní jména na -any jsou tvořena, jak již uvedeno, výjimkou od osobních jmen a většinou od topik. Na Olomoucku Nemilany jsou příkladem osady, jejíž název má za základ osobní jméno. Toto jméno Nemil (podobně jako na Vyškovsku Nemoj – Nemojany) poukazuje na starou dobu předkřesťanskou, neboť jeho zápor měl uvést demony v klam a zaručit dítěti zdraví a štěstí. K domněnce o významu osadních názvů na -any tvořených od topik (na Olomoucku např. Bystrovany, Loučany, Topolany atd.) lze snad dospět poznatkem, že podobně s koncovkou -any jsou tvořena také tzv. jména kmenová (Boleslavany, Vážany, Drahaný, Moravany, Olomučany, Slížany apod.). Lze asi předpokládat, že u těchto „kmenových“ vsí může se někdy jednat např. o osady válečných zajatců, usazených na půdě vítěze. Kosmas vykládá, jak Břetislav I. usadil

v Čechách příslušníky polského hradu Hedče, jejichž osada pak slula Hedčany. Ať je tomu již jakkoli, jména na -any se zdají být jakýmsi cizím živlem v domácím prostředí. Bylo by možné se domnívat, že obyvatelé vsí na -any nenazývali se sami např. Moravané, nýbrž že jim toto jméno dávalo spíše jejich cizorodé okolí. Z toho by plynulo pro výklad jmen na -any několik modalit. Mohly by to snad být osady původního domorodého obyvatelstva, do jehož území se Slované přistěhovali, kdyby vysvětlení zaujalo časové hledisko. Pozorovala-li by se však společnost VIII. století staticky, byla by snad i možná myšlenka, že rozvrstvení této společnosti bylo podmíněno sociálně. Není patrně vyloučeno, že zdůraznění patriarchálnosti, jehož výrazem by byla místní jména na -ici, se mohlo týkat jen mocných. urozených rodů. V tom případě by názvy na -any mohly znamenat jména osad sociálně slabých obyvatel. Je ovšem nepochybné, že při problému smyslu jmen na -any jde zatím o konstrukce, jejichž pravdivost je více méně sporná.

Z ostatních typů místních jmen zbývají již vlastně jen názvy osad, vyjadřující zaměstnání obyvatel (Kladoruby, Rataje, Tážaly). Tato kategorie by snad mohla souviset s vývojem knížecího velkostatku. Z listin XI.–XII. století lze poznat, že vsi s těmito názvy se objevovaly v majetku kláštera nebo biskupství (biskupského kostela). Klášteru Hradisku daroval je kníže 1078, vlastnictví biskupského kostela je zřejmě také téhož původu. V druhém případě není ovšem známa doba převodu, jež nemusí souhlasit s rokem založení biskupství. Může být totiž starší.

5. Nyní lze se vrátit k společenskému zřízení nad velkorodinami v VIII. století. Bylo uvedeno, že je to již zřízení teritoriální. V indoevropských jazycích se pro tuto územní jednotku objevují různá pojmenování, v slovanštině není celkem jasné, jak vlastně slula. Shora jsme podotkli, že slovo plémě příliš nevyhovuje. Rovněž slovo „kmen“ není patrně původní. Je to přenesení, způsobené asi vlivem německého Stamm, jenž má tytéž dva významy. Podle etymologických slovníků původní název pro kmen jakožto společenskou skupinu bylo v indoevropštině slovo -teuta, jež vězí v odvozenině tudъ — cizí. Slované nahradili prý *tudъ slovy plémě a kmen. Je ovšem otázka, kdy se to stalo. V němčině se jmenuje rozšíření velkorodiny v teritorium Sippe. Souvisí s indoevrop. s(u)ebho — vlastního (mého) druhu, k tomu srov. staroind. sabhā — společenství, shromáždění, soudní místo (v ruštině odtud osoba a sjaбр — soused, přítel). Sippe se sice chápe jako pokrevenský svazek, ale zřejmě přestupovala toto pouto a nabyla širšího významu. Kdo byl vyhnán z tohoto svazku, byl unsiĵis — mimo zákon, „gotlos“. Se základem slova Sippe souvisí i jméno germánského ženského božstva Sif (Sibja). Sippe mimoto znamenala mír (pax).

Je pozoruhodné, že v staroslovanštině existuje slovo mir, jež podobně jako Sippe má dvojí význam. Znamená jednak svět ve smyslu společenství (u Rusů mir je shromáždění, sněm obce, naopak slovensky svet — lid, lidé, v analýze mi + rь, při čemž „mi“ je starý kořen *mei, znamenající vzájemný styk), jednak mír, pokoj. Matka knížete Václava v X. století se jmenovala Drahomír, drahá světu. Podobně Václavova babička byla Ludmila, milá lidu-světu. V písni Hospodine pomiluj ny z první poloviny XI. věku se praví „ty spase všeho mira“ a zároveň „dej nám všem žizn (úrodu) a mír v zemi“. Knížata Mojmir a Jaromír měla jména s významem „můj mir“ a „mocný mir“. Co vyjadřuje slovo svět? Řekne-li se dnes slovo „svět“, tane obvykle v mysli představa zeměkoule nebo dokonce vesmíru. Staroslovanský člen společnosti chápal však svět v při-

rozeném konkrétním názoru. Pro něho jakožto společenského tvora nebyla světem jen okolní příroda, nebyl jím ani pouze rodinný kruh, jenž tam neexistoval izolovaně a ojedinelě, nýbrž světem byl celý soubor tradic, do něhož byl rodinou zrozen. Neodpovídá snad proto pojmu Sippe staroslovanské slovo mir? Nevýstižný název plemene, zaměřený vulgárně biologicky a připomínající šlechtění rasy, byl by tak nahrazen výrazem, jenž by byl možná historicky pravdivější. Jde o společenství lidí a nikoli zvířat. Mir by tedy označoval teritoriální společenství, v němž by určitá moc zaručovala mír.

Ještěliže v patriarchální velkorodině moc hlavy velkorodiny se projevovala principem monarchisticky despotickým, panovalo snad v teritoriální organizaci nad-velkorodině původně jakési demokraticko-republikánské zřízení. V čele předpokládaného miru stálo shromáždění gospodů — stařešinů, jež se radilo na tzv. věcu, praforně sněmu. Taková situace je dosvědčena u Luticů již v X. století.⁹⁾ Shromáždění si určovalo náčelnika, jenž — jak asi správně soudí V. Machek — se nazýval *voldyka — vladyka. Slovo má indoevrop. kořen *val — být mocný (lat. valeo — jsem silný, irsky flaith, gotsky waldan — vládnouti, bulharsky vlada — vládnouti). Ve válečné době však vedl mobilizovanou společnost vojvoda. Ujímal-li se této funkce vladyka nebo byl-li vojvoda zvláštním činitelem na čas války, je obtížné zjistit. Moc vladyky nebyla neomezená, jeho rozhodování bylo podmíněno vůlí shromáždění. Přece však byl mocný, jak ukazuje jeho jméno. A to tak, že moc zastupoval.

6. Aby byl pochopen staroslovanský svět, je nutno marxisticky podle nauky historického materialismu zkoumat nejen ekonomickou základnu doby, ale i její ideologickou nadstavbu. Ta vycházela z naznačených hospodářských poměrů jakožto jejich odraz, ale mohla pak dialekticky působit zpětně na společenské vztahy. Tím se dostáváme k slovanskému pohanství a k problematice staroslovanského mythu.¹⁰⁾

Objektivní vědecký popis přírody je dán rozvojem přírodních věd v XIX. věku. Staroslovanský lid na Olomoucku v VIII. století měl k přírodě a ke zvířatům, v ní žijícím, naprosto jiný myšlenkový vztah, pro nás dnes velmi obtížně pochopitelný a zachytitelný. Nepojímal přírodu objektivně v teoretické abstrakci, nýbrž splýval s ní v konkrétním zážitku jako s živým rovnocenným sousvětím. Porozumět tomuto postoji a vyložit jej podrobněji je neschůdnou vědeckou úlohou. Za nedostatku přímých literárních pramenů existuje k němu jen několik nepřímých cest různé hodnoty a povahy. Hlavním nástrojem přístupu je nesporně jazykozpyt. Lidská řeč pojmenovává bytí a tím je odkrývá a zjevuje. Tato její osvětlující síla daleko předčí druhou kategorii vodítek, již představují archeologické památky, hmotné civilizace. Váha archeologického oboru by se ovšem podstatně změnila, kdyby starým Slovanům bylo známo velké výtvarné umění. Monumentální umělecká tvorba se však u Slovanů ne-

⁹⁾ Srov. k tomu V. Vaněček, První tisíc let... (1949).

¹⁰⁾ Z literatury o tom uvádím novější výběr: Al. Brückner, Die Slaven (Religionsgeschichtliches Lesebuch, hrg. von Alfred Bertholet, III, 2. erweiterte Auflage 1926). — G. van der Leeuw, Phänomenologie der Religion (Neue theologische Grundrisse, hrg. von Rudolf Bultmann, 1933). — E. Wienecke, Untersuchungen zur Religion der Westslaven (Vorschungen zur Vor- und Frühgeschichte, hrg. von L. Franz, 1940). — St. Urbańczyk, Religia pogańskich Słowian (Biblioteka studium słowiańskiego uniwersytetu Jagiellońskiego, seria B, nr. 6, 1947). — B. O. Unbegaun, La religion des anciens Slaves (Mana, Introduction à l'histoire des religions, 2. — Les religions de l'Europe ancienne III, 1948). — Zd. Nejedlý, Dějiny národa českého II (Spisy Zd. N., sv. 11, 1955).

vyskytuje před IX. věkem. Velmi důležité otázky, proč toto umění staroslovanskému údobí chybí, bude věnována pozornost níže. Třetím způsobem, jak se dopátrat představ našich předků, je nepochybně etnologická komparace. Má přirozeně také svá známá úskalí a možná scestí, takže lze jí užívat jen obezřele. Nejde však jen o zjišťování fakt, ale i o jejich určitý výklad. Tak např. slavná práce L. Niederleho, *Život starých Slovanů (1911–1925)*, byla nesena duchem teorie animismu, popř. tzv. naturismu, z konce minulého století. Tyto názory vplynuly z dobového psychologismu druhé poloviny XIX. věku a byly v poslední době patrně oslabeny širší a ve své jednoduchosti a bezpředpokladnosti příměřenější domněnkou tzv. dynamismu, jenž je také zván nepřesně preanimismem.

Podle analogií lze předpokládat, že mnohým přírodním zjevům Olomoucka byla připisována jeho staroslovanskými obyvateli mocnost, tj. nevšední, neobvyklá, úžas i bázeň budící jinakost. Takový úkaz působil pocit distance a vyvíjel moc. V starogermském světě byla známa tato představa moci pod jménem hamingja. Moc byla konstatována na věcech (i osobách) zážitkově a předmět, naplněný mocí, stával se tím povznesený, posvátný. „Svatý“ znamenalo původně „silný, mocný“. Představa mocnosti rozčlenila prostorový svět na místa posvátná, sakrální a místa profánní. Posvátné místo bylo vyňato tím, že se na něm opakovalo působení moci. Mohlo se rozvinout v místo kultu.

Obecná a neurčená představa mocnosti se brzy systemisovala. Stávala se mocí zvláštních případů. Mocná byla nejen divočina, ale i obdělaná půda (např. svou plodivostí). Mezi hvozdem a polem neexistoval tedy rozdíl mocnosti a bezmocnosti, nýbrž šlo o dvojí druh zvláštní moci, z nichž jedna působila např. pocitem cizoty, druhá pocitem domova.

Závislost člověka na přírodě vedla nejen k tomu, že příroda byla živá s člověkem a mocně nad ním vládla, ale plynula z ní i další názorová představa, že podobně jako člověk má příroda i vůli. Představa moci dostala volní stránku. V literatuře bylo poukázáno, že náznak této skutečnosti se ozývá v Tylorově teorii animismu. Jestliže dynamismus se snaží vysvětlit postoj k přírodě pojmem její mocnosti, animismus chápal vztah člověka a přírody jako styk dvou vůlí, duší nebo duchů. Neboť pohybující se příroda byla podle něho oduševněna, je plná „duchů“. Bez pojmu moci nemohl však odůvodnit ctění těchto „duchů“. Proto dynamismus interpretuje spíše přeměnu neosobní moci v moc s vůlí a s určitou podobou jako připodobnění přírody k člověku, jež nastalo z pocitu osamělosti člověka tváří v tvář manaovité, neobvyklé mocnosti. Z tohoto zpsychologisování představy moci se vyvinula víra v demony. U démonů převládal rys strachu před neurčitou mocí v její nevypočítatelné libovůli. Postava démona může vyrůstat z různých kořenů; přírodní zážitky hrají však při vzniku démonických představ zvláště významnou úlohu.

Horský neobydlený prales, ohraničující Olomoucko na okrajových vysočinách, byl nepochybně v představách staroslovanských předků osídlen démonickými bytostmi. Pustina, tajuplnost, nebezpečí ohrožující život, temnota panující v hvozdu měly ve všech kulturách numinosní charakter. V tomto prostředí zvláště asi převládal zážitek hrůzné nespolehlivosti, démoničnosti. Pomezným hvozdem končil svět určitého společenství, vytvořeného uvnitř hranic okrajového pohoří. Jím začínala cizina. Styk se světem za těmito horskými hradbami byl možný jen na několika málo strážných přístupech, branách, vratech. O podobách a jménech horských a lesních démonů mnoho konkrétního nevíme. Byly to zjevy jednak zoomorfické, jednak lidské, nebo spíše částečně

lidské. Mohly se i měnit. Povaha jejich se vyznačuje zlou škodlivostí, závisti-vostí, nevypočitatelností, ba i směšností. Nejzajištěnější jsou v slovanské demolo-gii démonové ženšty v podobě nahé dívky (nahota je mocná!), beregyně (břeh = původně horstvo), víly, jejichž etymologie je nejasná. Slovo víla zname-nalo později též blázna nebo šílenca.

Kdyby nebylo výsledků srovnávací etnologie, názvy pohraničních vysočin a hvozdů by celkem o jejich démonickém nitru mlčely. Keltské jméno Sudet (divoký vepř) se musí ovšem pochopit v tomto smyslu. Olomoucká část Sudet, Jeseníky, se hlásí jako Askiburgijské hory Ptolemaiovy Hyfégése. Má se zato, že Askiburgion je složeno z germánského aska = jasan a burgion = vrch. Vý-znam by tedy souhlasil se slovanským jménem Jeseníků. U Adama Brémského (1074–1076) se však nazývá pohoří, v němž pramení Odra a Labe, saltus Mara-horum. Označení je nepochybně staré. Není také zřejmé náhodou, že v této vysočině pramení tři Moravy, jednak vlastní Morava, jednak slezská Moravice (přítok Opavy, původně v XIII. století Morava, něm. Mohra) a posléze kladská Morava (přítok Bělé). V práci o moravských poměrech v X. věku jsem se snažil prokázat,¹¹⁾ že jméno saltus Marahorum se objevuje v Měškově písemnosti Dagome iudex z doby kol r. 990–992, a to v jejím slově Alemure, a pak také jako silva More v tzv. zakládací listině pražského biskupství z r. 1086. Poněvadž saltus Marahorum souvisí s názvem řeky Moravy, je nutno odbočit a všimnout si jména řeky (Marus u Tacita, Marahaha ve fuldských análech, Maraaha 1002, Maraha 1051). O etymologii Moravy byly vysloveny různé domněnky.¹²⁾ Vzhle-dem k tomu, že horstvo na pramenech slulo snad dávno „hvozd Mar“ (tj. kůň), není vlastně jisté, k čemu se název původně vztahoval, zda k lesu nebo k vodě. Kůň byl hlavním mytickým zvířetem u Indoevropanů. Uvedený doklad u Ta-cita by naznačoval, že jméno Moravy bude asi před slovanského původu. Slované mohli snad slovo připodobnit k svému výrazu, když původní smysl názvu po-stupem času vyprchal.¹³⁾

7. Drahanská vysočina sousedící s Olomouckem má název mythicky sterilní. Je nutné si uvědomit, že pro staroslovanského obyvatele Olomoucka tvořil patrně horský les na této vrchovině jedinou kompaktní hmotu pomezního hvozdů od východních úpatí pohoří až k hlavnímu evropskému rozvodí (k Hře-bečskému hřbetu a k jeho pokračování na jih). Ovšem s určitou důležitou vý-jimkou. Tento hvozd byl totiž přerván úsekem Boskovické brázdy v tomto území, představovaným tam údolím řeky Jevičky. Je to tzv. Malá Haná, o níž je známo, že byla osídlena odedávna, jak dokazují archeologické nálezy a dva velké ostrovy černozemě, vanovický a jevičský. Jméno Drahanské vysočiny souvisí nepochybně s pojmenováním dvou osad v její oblasti, Drahanovic a Drahan. Název Drahanovice by bylo možno vyložit jako čelední jméno od osobního jména Drag se známou příponou -an. Podle toho by pak i Drahaný

¹¹⁾ V. Richter, O středověké architektuře na Moravě, ČMM LXV, 1943, 1.

¹²⁾ Vl. Smilauer, Vodopis starého Slovenska (Práce Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě, sv. 9, 1932).

¹³⁾ Do předkeltské vrstvy topických jmen se klade pojmenování Karpat (snad k albán-skému karpě = skála). U Ptolemaia vystupují Karpaty pod názvem Sarmatských hor a byl vysloven názor, že si antický geograf toto označení vymyslel. S Javorníky v západních Karpatech se někdy ztotožňuje Ptolemaiovo pohoří Luna. Důvody k tomu jsou hlavně dva: jednak podle Ptolemaiova zeměpisu má téci na okraji Luny Morava, jednak Luna se odvozuje z germ. hlunja = javor. Em. Símek považuje za Lunu Pálavské kopce. Není snad vyloučeno, že Lunou by mohly být míněny i nynější Chřiby.

měly za základ totéž jméno osobní. Není to sice vyloučeno, jak plyne např.: z místních jmen Nemilany, Boleslavany (1131 Bolezlauenses), třebaže v druhém případě jde vlastně o hrad, tedy o topické označení, pouze odvozené od osobního jména. Avšak jinak valná většina místních jmen s koncovkou -any je tvořena z topik. Proto je zřejmě pravděpodobnější chápat tímto způsobem i Drahanu a odvozovat je ze slova dráha (dorga > draga), tj. soutěska, údolí. Načež zpětným závěrem lze provést obdobně etymologii Drahanovic. Známe totiž tzv. kmenové místní názvy s koncovkou -ici, jejichž základem není osobní jméno (Rajhradici, Lužici, Holasici). Drahanovice a Drahanu by tedy byly osady lidí, kteří seděli v dráze, v údolí. Pozoruhodné však přitom je, že ani Drahanovice, ani Drahanu nevznikly v údolí. Drahanovice leží jednak na rovině, jednak na mírném svahu, Drahanu na návrší na pramenech řeky Hané. Jak je patrné zejména u Drahan, jde o pozdní kolonizaci nanejvýše z XIII. století. Nelze také vykládat Drahanovice a Drahanu tak, že by ležely u dráhy v přeneseném slova smyslu, na nějaké komunikaci. Jedině snad Drahanovicemi procházela tzv. Polská stezka, ale není vůbec známo, že by se někdy nazývala „drahou“. Z uvedených skutečností lze proto asi soudit, že Drahanovice a Drahanu byly osazeny lidmi z údolí. Kdo však jsou tito lidé z údolí, tito Drahanovici, Drahané? Nejvhodnějším vysvětlením, při uvážení situace, se zdá být, že se tak nazývali obyvatelé Malé Hané. Olomoucko by bylo odděleno v tom případě od Drahan-Malé Hané Drahanou vysočinou, jejíž lesy byly později roubány z obou stran. Nejstarší dějiny Malé Hané byly také úzce spjaty s Olomouckem.

8. Toponomastika vodní sítě, jejíž říčky a potoky plynou na Olomoucko do Moravy z oblouku hraničních horstev, se zdá být pro mytický svět Slovanů bezvýznamná. Jméno řeky Hané (XIII. století — super Hanam fluvium, 1280 Hanna), jejíž název byl patrně přenesen na celou rovinu, odolává dosud asi úspěšně pokusům o etymologii.¹⁴⁾ Pojmenování Oskavy (z germ. aska = jasan?) a Odry (nezřetelné) je snad předšlovanské.

Bylo již mnohokrát zdůrazněno, že názvy vod jsou obvykle nejstarší a nejstálejší vrstvou místních jmen. Zároveň však se soudilo, že v českých zemích je tato nomenklatura poměrně mladého původu, jelikož nezrcadlí mytický postoj k světu, jak tomu bylo i na Olomoucku. To je ovšem jisté nedorozumění. Z předešlého vyplynulo, že pro nejvýznamnější krajinné zjevy Slované asi převzali starší názvy tradice, neboť se nestěhovali do liduprázdných oblastí. Tato jména jsou dodnes více méně neprůhledná. Ostatní názvosloví je sice slovanské, ale týká se v podstatě takových přírodních prvků, jejichž překvapivost a neobvyklost je v celkové tvářnosti krajiny zcela nepatrná. Není proto důvodů, proč by měly zjevy tohoto druhu vyvolávat v člověku manaovité otřesy úžasu. Lze ovšem připustit, že zážitek mocnosti může nastat kdykoli, neboť není vázán na určité doby a okolnosti. Mocnost se objevuje neočekávaně a proto má život primitiva mnoho kritických okamžiků. Vzdor tomu není obvykle existence moci vysloveně pozorovatelná, lze ji zjistit jen náhodou. Kdyby tomu bylo jinak, byl by primitivní život prostě nesnesitelný. Jistou analogii, představitelnou dnešnímu člověku, lze spatřovat u estetického zážitku. Bylo by přímo nelidské, kdyby znalec umění byl zachvacován před každým dílem estetickým trāsem. Neplyne však z toho, že by nevěděl o existenci umění.

Podobně jako názvosloví vodní sítě, jsou také jména kopců ve sprašové

¹⁴⁾ V Polák, Haná, ČMF XXVIII, 1942, 151.

sidelní oblasti kolem Olomouce mythologicky sterilní. Výjimkou je pouze Olomoucký kopec, jemuž je proto nutno věnovat zvláštní pozornost, nikoli však na tomto místě. Kopec Baba u Žerůvek má četné obdoby jinde, ale význam slova nebyl dosud definitivně rozhodnut. Ve slově Baba (stará žena) byl spatřován možný přežitek slovanského pohanství. Tento obsah byl také překonáván jinými výklady, zdánlivě snad méně romantickými, nikoli však vždy přesvědčujícími.¹⁵⁾

I když názvosloví vod a kopců o tom nevypovídá, měla nepochybně i obdělávaná kulturní půda Olomoucka své demony. Nejznámějším slovanským polním démonem, opět ženským, byla polednice, zároveň démon časový, polední. Představa polednice vznikla asi ze zážitku mrtvého ticha v polích za žhavého poledne, zvláště před bouří, kdy drobné větrné víry zdvihají prach a hned zanikají, kdy nad obilím se tetelí vzduch a bělavá obloha duní žářem. Osamocenosť člověka v této situaci se projevila personifikací.

9. V horizontu plodivé kulturní přírody neobjevila se pouze představová struktura démonická, nýbrž sem asi svým původem patří další mythický útvar, jenž je založen na vegetačním koloběhu, odvislém zase od kosmického zákona. Byla již shora zmínka o tom, jak původně blíže neurčená mocnost se systemisovala na mocnosti zvláštních případů. Lidská zemědělská práce musila nutně vést k rozlišení mocnosti obdělávané půdy a divočiny. Tím se mocnost uspořádala jistým způsobem, a to v prostorovém smyslu. Toto systematické pozorování mocnosti přírody se vývojem kultury však stále zesiluje a zasahuje také do dimense časové posloupnosti. Skutečnosti světa nejsou pak již na tomto stupni chápány jako náhodné působení zvláštních sil, které libovolně vystupují a zase se ztrácejí, nýbrž jsou uvědoměny jako pravidelné a zákonité jevy jednoho jednotného světového řádu. Čas se tak systemisuje na sváteční a všední. Rok přináší úrodu a dělí se na čtyři roční údobí různého významu mocnosti, zrodu a zániku. Vzniká kalendář svátků, rituálních slavností, jež jsou spojeny cyklicky. Síla pravidelné probíhá s různým napětím ve věčně trvajícím ahistorické polaritě. Tato polarita není dána logickou úvahou, nýbrž konkrétně, tak jako je dána konkrétně polarita dne a noci.

Mnoho národů znalo podle srovnávací etnologie představu cesty světa, jež probíhá sama od sebe a je živou, ve vesmíru se projevující silou.¹⁶⁾ Jde o koloběh přírody. Všechny tyto představy mají kosmologický ráz.

Sledovat analogické zjevy u staroslovanských zemědělců na Olomoucku přímo není možné, ačkoli jejich zaměstnání je ovšem téměř nutně předpokládá. Zato české pohanství není tak zcela bez mythů. Kosmas na počátku své kroniky přináší tři vypravování: o příchodu praotce Čecha, o Krokovi a jeho dcerách a konečně přemyslovskou pověst. Zde je velmi pozoruhodné Kosmovo vypravování o Krokovi. Kosmas podrobně líčí zlatý věk, v němž žili první Čechové po svém usazení. Touhou po jmění byl však tento zemský ráj pokažen a stal

¹⁵⁾ Na Olomoucku existuje několik vyvýšenin, jež nesou jméno Hradisko. Jde hlavně o Hradisko u Střížova, známé také pod názvem Svědské šance, pak o Hradisko u Skrbně a kopec Hradisko u Velkého Týnce. V této souvislosti nemá pro nás význam, jsou-li tyto lokality prehistorické nebo historické památky. Některá jména vrchů kolem Olomouce mají vztah ke starým komunikacím. Sem patří např. Přední příska u Drahlova nebo Stráž u Jestřabí. Zatím nás však nezajímá olomoucký komunikační uzel, daný moravským brodem.

¹⁶⁾ V Číně tao, v Indii rta, v Íránu aša, v Egyptě ma'at, v Řecku diké.

se nespravedlivý. Jelikož nebylo ani soudce ani knížete, utíkal se lid k váženým osobám svého kmene nebo pokolení, aby u nich hledal nápravu křivd. Mezi těmito předáky se objevil jeden muž, jménem Krok (Crocco, Crecco, Kroh). Podle něho byl prý nazván hrad, již zarostlý stromy, v lese u vsi Zbečna. Krok byl člověk dokonalý, bohatý, v soudech rozvážný a důmyslný. Z celé země se k němu sbíhali lidé, aby je rozsuzoval. Neměl syny, byl však otcem tří moudrých dcer.¹⁷⁾

Novodobé názory na Kosmovo vypravování o Krokovi se značně různily.¹⁸⁾ Kosmas sám praví, že převzal to málo, co ví o počátcích českého života, z bájeného podání starců (senum fabulosa relatio). Kritický pozitivismus však odmítl Kosmovo líčení úplně. Považoval je za výmysl, k němuž Kosmas dospěl buď odvozením Kroka z místního jména, tj. hradiště Krakova, nebo převzetím školských literárních vzorů. Toto negativní hodnocení Kosmova Kroka plynulo v podstatě ze dvou nedorozumění. Racionalistický postoj ke Kosmovi byl stále sváděn — třeba i nedoznaně — pojetím, že jde u Kroka o historickou pověst. Mimoto bylo ocenění Kosmova díla rušeno moderním názorem na literární umění a na umění vůbec, u něhož samostatnost a originálnost hraje velmi důležitou úlohu. Avšak románské umění nelze měřit požadavkem originálnosti podání. Jelikož popíralo smyslovou skutečnost, vyjadřovalo své obsahy tradičními antikisujícími schematy. Tento formalismus ovšem neznamená, že i obsahy byly převzaté a odvozené (srov. např. malířskou výzdobu rotundy sv. Kateřiny ve Znojmě).

Pokud jde o první bod smyslu Kosmova Kroka, je nutno rozhodně zamítnout předpoklad historické pověsti. V Kosmově Krokovi se totiž skrývá ahistorigický mythus, jak správně věděl již K. J. Erben. Jak je však možné dospět k původnímu významu mythu o Krokovi? Především je asi nutné odmyslit si euhemeristickou tendenci výkladu Kroka, tj. způsob vysvětlit ho jako kdysi žijícího vynikajícího člověka. Odsune-li se však stranou vše, co s euhemeristickou představou Kroka souvisí, zůstane pouze jeho jméno jakožto jediný pevný bod k porozumění. Pozoruhodné při tomto jménu je to, že se neobjevuje jen v Kosmově vypravování o české báječné době. Také polská tradice zná mytickou osobu Kraka a uvádí ji ve vztah se založením Krakova. Podle smlouvy s řádem Německých rytířů 1249 uctívali baltičtí Prusové hlavní božstvo Kurka, jemuž přinášeli jedenkrát v roce plodiny za obět. Alex. Brückner odvozoval jméno Kurk od kurti = rozdělovati oheň, nikoli však bezpečně. Osoba Kroka nezjevuje se pouze v staroslovanském podání. Bylo upozorněno i na germánskou alamanskou tradici, v níž vystupuje král Crocco, u něhož se ještě dále uvažovalo o obměně z galské nomenklatury, jelikož Germáni přijímali od Keltů mnoho výrazů z vojenského a kulturního oboru. H. Pedersen předpokládal zde základ *krenkto = in Kreis bewegen, winden, sich hin und her bewegen. Slovanské Krok-Krak se vysvětlovalo ze slova krákat, krákot; při tomto výkladu lze nepochybně jen s násilím hledat smysl odvození. Proto V. Polák odmítl slovanskou etymologii a soudil, že jméno pochází z keltštiny a že snad souvisí se základem *qreq-, nebo *qrek-, bítí, tlouci, způsobovati rány. Zdá se ovšem, že i V. Polák byl sváděn při výkladu Kroka historisujícím pojetím. Má zato, že Krok je osobní jméno a že teprve dodatečně byla s tímto

¹⁷⁾ B. Bretholz, Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag (MGH SS, n. s. II, 1923), 8. — K. Hrdina, Kosmova Kronika česká (Odkaz minulosti české, sv. 10, 1950).

¹⁸⁾ V. Polák, Celtica I. (Krok—Krak), ČMF XXVI, 1940, 341.

jménem spojena — dříve nebo později — náboženská představa, čehož ohlasem je prý asi název Krkonoš. Nejde-li však o osobní jméno, nýbrž o jméno pouze euhemerisované? Domnívám se, že v tom případě je možné odvození od krok (praslov. krokъ, zdložením krak-, církevněslov. krak-, staroind. krámati = kráčí) ve smyslu: ten, jenž kráčí, nebo spíše -to, co se pohybuje. S tím lze srovnat obrazná lidová rčení, v nichž představy kráčení se užívá pro prodlužující se den po zimním slunovratu. Mythický Krok by byla tedy zákonitá síla, určující koloběh přírody.

10. Příroda inundačního pásma na Olomoucku se lišila od horského hvozdu. Byla sice také dána lesy, nivními a úporovými, ale tento porost lidské společnosti — aspoň v Hornomoravském úvalu — asi nerozděloval. Proto styk člověka s touto přírodou byl jiný než vztah k vysočině. Nikoli sice na Olomoucku, ale ve velmi podobných poměrech na řece Svratce u „kmenového“ hradiště Rajhradu existuje dodnes ves Hajany, tj. osada lidí, sedících u háje. Háj ve staroslovansktině neznamenal obyčejný les, nýbrž podle V. Machka byl to posvátný háj, jakýsi svatobor, tedy mocný les. Jak vypadalo jeho zařízení, je obtížné určit. Později u Stargardu byl např. posvátný háj oplocen palisádou se dvěma branami. Není nutno hned myslet u Stargardu na jiné a pokročilejší poměry. Oplocení vyplývalo přímo z povahy věci, z vyloučení sakrálního prostoru z prostoru profánního. Na Olomoucku se ovšem nezachovaly žádné stopy, které by dosvědčovaly posvátné háje na březích Moravy. Jižně od Olomouce však leží na toku Moravy městečko Dub, jež se nazývá 1131 vsí U dubu. Dubů bylo v nivních lesích kolem Moravy nesčetné množství. Vyzdvihuje-li se jménem osady jediný dub, šlo nepochybně o zvláštní dub, asi posvátný. Kult stromů, jakožto nositelů moci, je všeobecně známý, i ze slovanského pohanství. Literatura upozornila na to, že často je mocným suchý, mrtvý strom.

Do inundačního pásma nivních lesů spadá také Olomoucký kopec, o jehož významu jsme nahoře zatím pomlčeli. Tento pahorek, horopisně z širšího hlediska nepochybně nepatrný, musí působit ve svém zvláštním prostředí neobvykle. Šťastnou náhodou se stalo, že o jeho místě ve staroslovanském životě Olomoucka lze se něco dovědět z pramenů, které pro předcházející krajinné zjevy chyběly. Jde o písemné prameny, sice pozdní, ale nikoli nevýmluvné.

Pojmenování „Olomoucký kopec“ je moderní. V románské době byl jeho charakteristický esovitě prohnutý přírodní útvar zaujat na východním konci údělným knížecím hradem Olomoucí, na západním konci trhovou podhradní osadou. Nejvyšší střední část kopce, tzv. Michalský vršek, byla asi skalnatá a volná. Při vzniku města Olomouce v XIII. století byl pojat celý Olomoucký kopec do hradebního okruhu a na uvedeném nejvyšším místě byl založen klášter kazatelského řádu dominikánů s kostelem sv. Michala. V nejstarší listině pro olomoucké dominikány, tj. v konfirmaci Přemysla Otakara II. z r. 1255,¹⁹⁾ se zachovala důležitá zpráva o tom, jakým způsobem byl jejich klášter uveden v život. Listina totiž udává, že Přemyslův otec král Václav I. daroval dominikánům v Olomouci kapli sv. Michala s příslušenstvím (capellam s. Michaelis cum areis ad se pertinentibus). Stalo-li se to před r. 1240, tj. v době, kdy se dominikáni v Olomouci objevují, a byl-li později jejich klášterní kostel zasvě-

¹⁹⁾ CDM III, str. 191, č. 216; VII, str. 760, č. 109. — J. Šebánek, S. Dušková, KK, 175. — Podle Šebánka musila vzniknout Václavova listina, o níž je v konfirmaci zmínka, před r. 1240.

cen sv. Michalu, je zřejmé, že dominikánský řád byl v Olomouci nejprve usazen u starší kaple sv. Michala. Před vznikem města a kláštera stála tedy na nejvyšším místě olomouckého pahorku kaple tohoto světce, o jejímž stáří není nic známo. Byla to nepochybně podružná stavba, jak plyne z toho, že je označována za kapli a že dominikáni začali brzy s novostavbou většího chrámu. Byla v zeměpanském majetku, věnoval-li ji mnichům král. Jaký však byl její původní účel? Nesouvisela s předměstským osídlením, neboť ležela mimo opevnění hradu (předhradí) a mimo trhovou osadu. Stála nad touto trhovou vsí. Starší domněnky olomouckých historiků, že na Michalském vršku se prostíralo předměstské slovanské tržiště, nelze ani prokázat, ani uvést v soulad s místními skutečnými poměry. V krajinném obrazu byla přitom poloha kaple dominantní jako je dodnes ovládající situování kostela sv. Michala v obraze města. Jelikož se naprosto nedostává vodítek, lze proniknout k původnímu smyslu kaple jen úvahou o jejím patrociniu.²⁰⁾ Titul sv. Michala mohl mít v raném středověku dvojnásobný význam. Především sv. Michalu byly zasvěcovány hřbitovní kaple, neboť tomuto světcovi se připisovala funkce průvodce duší do zásvětí. Tento zvyk je doložen již v karolinské době (karner sv. Michala ve fuldském klášteře), na Moravě se však karnery objevují až ve XIII. století, a to nikoli samostatně, nýbrž vždy jen v těsném sousedství farního kostela německých městeček. Pokud je mi známo, existuje snad jediná výjimka na Moravě z tohoto pravidla, v blízkém okolí Olomouce. Zdá se totiž, že v nedalekém klášteře Hradisku byl kdysi starý karner, ale tento případ nelze vysvětlit bez klášterní souvislosti. Jinak nejsou z románského údobí u nás prokázány samostatné hřbitovy se zvláštními hřbitovními kaplemi. Proto není předpoklad o hřbitovní funkci dominikánské kaple sv. Michala pravděpodobný. Ostatně, i na olomouckém hradě, i v podhradí byly farní svatyně se hřbitovy, takže nelze shledat přijatelný důvod, proč by měl být zřizován ještě zvláštní hřbitov na nepřilíš vhodném místě na vrcholu kopce. Byl by také málo přesvědčivý nutný důsledek, že dominikánský klášter byl zakládán u hřbitovní kaple a že tato kaple byla v královských rukou.

Z křesťanské Evropy jsou však známy i příklady, kdy kaple sv. Michala se objevují na temenech kopců, které dříve představovaly střediska pohanského kultu. Tato druhá zvyklost plynula z představ, jež viděly v postavě sv. Michala vítěze nad nepřátelskými silami církve, nad satanem a zlem. Se symbolikou tohoto zaměření se setkává křesťanská archeologie např. v dedikacích oltářů v tzv. západních budovách basilikálních dispozic nebo západních kaplí v atriiích, popř. také ve svatomichalských kaplích v patrech věží apod. Ve všech těchto případech šlo o symbolické naznačení smyslu bašty, jež měla chránit křesťanské společenství, představované kostelní budovou, proti zlé moci. Ve středověké mystice přicházelo nebezpečí od západu. Jelikož patrocinium sv. Michala u olomoucké kaple sv. Michala není možné vysvětlit z jejího sepulchrálního významu, nezbývá než připustit uvedený druhý smysl. Podle toho, jak snad naznačuje i připomenutá dominantní poloha kaple, jež musila být zdaleka viditelná, měl Olomoucký kopec v pohanské minulosti numinosní charakter a byl tedy posvátným návrším. Blízkou analogií k tomuto významu Olomouckého kopce je hora Říp v Čechách. Její mythickou minulost lze vytušit z Košmovy kroniky, podle níž Říp je jakýmsi začátkem českých dějin. A také na Řípu dodnes existuje kaple sv. Jiří, tedy i zde zasvěcená světcovi-bojovníku, jež

²⁰⁾ J. Dorn, Beiträge zur Patrozinienforschung, Archiv für Kulturgeschichte XIII, 1917, 9.

podle kanovníka vyšehradského byla již 1126 Soběslavem I. přestavěna. Předcházela tam tudíž stavba starší. Křesťanské svatyně měly, jak v Olomouci, tak na Řípu, zřejmě potlačit svými patrony, typickými obránci, pohanskou tradici těchto návrší, popř. i zachytit na sebe úctu, jež se udržovala v lidovém prostředí.

Zvláštní postavení Michalského vršku na Olomouckém kopci lze však sledovat ještě z jiné strany. Jak shledal V Nešpor²¹⁾ ze zápisů olomouckých městských knih ze XIV.—XV. století, nazývalo se toto místo ve středověku Zahrabia, Zarowia, Zahrobia, Sarobia, Zarobia, Zahrowia, později Czahraden, Czohraten, Czoraden, Czorat. O stáří tohoto pojmenování lze sotva pochybovat, že nepochází z předměstské doby Olomouce, tj. z doby před polovinou XIII. věku. Je totiž nesporné, že jde o slovanské domácí slovo, jež bylo německými přistěhovalci po založení města zkomoleno. Dosavadní literatura vykládala obyčejně toto topické jméno jako Záhrobí, popř. Zároví (Zarovy). Toto vysvětlení působí z věcného hlediska patrně potíže. Bylo by totiž asi nutné představit si někde na severním svahu kopce (jižní svah je příliš prudký) nějaké neznámé hroby (hřbitov) a předpokládat, že vrchol kopce by dostal název Za-hroby. Nehledíme-li k nepravděpodobnosti hřbitova v těchto místech, jak bylo výše uvedeno, jsme překvapeni i neočekávanou logikou vzniku názvu, totiž že vrchol kopce by byl chápán jako něco, co leží za určitým jevem pod ním. Proto jsem před několika lety navrhl, aby se původní slovo četlo „žároví (žárovíště)“. Pak by bylo možné vidět v pojmenování návrší opět stopu po jeho dávném významu jakožto pohanského obětiště, popř. žárového pohřebiště. I v tomto případě lze se dovolávat jistých analogií. Kosmas vypravuje k r. 1002 při fingovaném útoku knížete Oldřicha na Pražský hrad, obsazený Poláky, o vyvýšeném místě uprostřed hradu, jež se nazývalo Žiži (in media urbe locus eminencior Zizi).²²⁾ Kosmovo Zizi, odvozované od žíriti, žáriti, se klade obvykle na nejvyšší místo hřbetu hradního ostrohu v okolí bývalého probošství, kde archeologický výzkum odkryl mohylové žárovíště a popř. slovanské obětiště, které tam snad existovalo již před vznikem hradu. K těmto místům se také nejpravděpodobněji lokalizuje první pražská křesťanská svatyně P. Marie. O ní je známo z Kristiánovy legendy, že ji založil jako záslibný kostel kníže Bořivoj, když potlačil pohanskou reakci ve svém panství. Z Kristiánova kontextu lze vyrozumět, že pohanské hnutí proti Bořivojovi souviselo asi s Prahou. Z toho by bylo i pochopitelné, proč Bořivoj umístil svou vítěznou svatyni právě na kultovém místě na vrcholku ostrohu.

Konečně lze upozornit také na to, že humanistické dějepisce již od XV. století umísťovali na Michalský vršek Olomouckého kopce římskou pevnost Juliomontium. Posledně se touto otázkou zabýval O. Králík.²³⁾ Je to samozřejmě nekritická domněnka, v níž však je asi nutné rozeznávat dvě značně různé složky, učenou a lokálně tradiční. Učená stránka je veskrze scestná. Zdá se, že Juliomontium humanistů je ohlasem biskupské stolice Metodějovy ve Specula-Julienensis, o níž se mluví v domnělém listě papeže Eugena II. z let 824—827, podvrženém pasovským biskupem Pilgrimem (971—991). K ztotožnění Olomouce s Juliomontiem (Specula-Julienensis) došlo patrně prostou kombinací: Metoděj byl moravský biskup, moravské biskupství je v Olomouci, proto Specula-Julien-

²¹⁾ V. Nešpor, Dějiny Olomouce (Vlastivěda moravská 1936).

²²⁾ B. Bretholz, l. c., 64.

²³⁾ O. Králík, Jméno Olomouc, Osvobozený Našinec 17. VI., 24. VI., 1. VII., 5. VII. 1947.

sis (Juliomontium) = Olomouc. Z tohoto bludného schematu však neplyne, proč Juliomontium mělo ležet právě na Michalském vršku, ačkoli v těsném jeho sousedství byly stopy po dvou hradištích (staroslovanském a knížecím). Lokalizování Juliomontia na Michalský vršek může proto nasvědčovat tomu, že vrcholek kopce byl ještě tehdy v místní tradici opředen nějakými pověstmi, jež v pozdním středověku byly již tak spletené, že jejich smysl byl nesrozumitelný.

Z několika uvedených pozdních náznaků o bývalém významu Olomouckého kopce je – tuším – dosti pravděpodobné, že toto zvláštní návrší Olomoucka mělo v staroslovanské době posvátný charakter. V předešlém popisu byla naznačena jeho neobvyklost a neočekávanost mezi jevy dna Hornomoravského úvalu. Posvátné vrchy existují všude na světě. Pripisuje se jim prostě mocnost nebo tato jejich moc je myšlena v podobě démona, popř. božstva. Nejznámější a nej-skvělejší případ představuje řecký Olymp. Posvátné kopce nalézáme ovšem i u Slovanů. Zmínili jsme se již o českém Řípu: Na Moravě lze věrojatně předpokládat numinoznost Pálavských kopců, jejichž zjev působí i na moderního diváka tísnivým a zároveň přitahujícím pocitem, jenž dosud nenašel básníka. Ze Slezska je známa hora Slez (Siling) čili Sobotka, o jejímž ctění přinesl zprávu přesný Dětmar (1012–1018). Její význam plyne i z toho, že podle ní byla snad nazvána okolní země. Mocnost hor je základní, existuje před božstvy. Jsou-li však již božstva, združují se na horách, neboť vrcholek kopce je také nejstarší představou nebe.

Olomouckým kopcem může skončit pokus o zachycení představ, jež vyvo-
lávala v staroslovanském obyvateli Olomoucka mocná příroda. Jeho bytí splý-
valo se silami přírody v homogenní celek, na nějž působil magií a rituály. Zá-
kladním postojem k přírodě byl názor, že přírodní zjevy (věci i zvířata) mo-
hou být nabity mocí. Takto asi prožíval přírodu, jež byla rozdělena na horskou
divočinu, kulturní půdu a aluviální nivu pod vládou řeky, každý jednotlivec.
Původní význam Olomouckého kopce nelze však určit pouze z individuálních
zážitků. Je nutno postoupit dále, a to k staroslovanskému společenství na Olo-
moucku.

11. Při sledování společenské organisace starých Slovanů v VIII. století
jsme dospěli k územní jednotce, ke „kmenu“, popř. k „míru“. Klade se nyní
otázka, co bylo jádrem teritoria, jež soustřeďovalo kolem sebe již velmi roz-
různěný slovanský svět. Nebo jinak vyjádřeno, co zaručovalo „spásu“, tj. úrodu
a mír, celého „kmene“. Nebyla to již v VIII. století společná krev, nebylo to
již také společné vlastnictví. Nebyla to ještě knížecí moc. Representantem této
organisace nemohl být hrad, jelikož podle archeologů vznikaly u nás hrady až
koncem VIII. století. Nebylo tedy to, co sdružovalo obyvatele určitého území,
pohanské kultové místo, jak kdysi naznačil již L. Niederle? V literatuře se
sice objevil názor, že pohanství mělo patrně u našich předků v počátcích jejich
vyššího společenského života význam malý. Lze se ovšem sotva domnívat, že
„primitivní“ život by byl charakterisován neexistencí nadstavby. Uvedená do-
mněnka je nesena jen důvodem ex silentio a přenášením dnešního ametafy-
sického stavu do doby vzdálené více než tisíc let.

Je možné znovu se dovolat Kosmova vyprávění o počátcích českého společen-
ství. Po zlatém věku nastal úpadek, za něhož vyvstal soudce Krok, jenž měl
tři dcery. Nejstarší Kazi léčila a čarovala, Tetka zavedla pohanské náboženství,
nejmladší moudrá Libuše po smrti Kroka vládla (soudila) a prorokovala. Jejím
sňatkem s Oráčem Přemyslem a založením hradu Prahy začala knížecí vláda

rodu Přemyslovců.²⁴⁾ Odmyslí-li se euhemeristická interpretace, lze smysl Kosmou zachycených mytů shrnout asi tak, že před vznikem magickou, rituální, soudcovskou a věšteckou. Krokovo údobí bylo myticky ahistorické, nastolením Přemysla začíná historie, i když Přemysl je pouhý héros éponymos. Přemyslovský rod historického předka mítí musil, ovšem v XII. století — a vlastně již v X. věku — o něm nic nevěděl. Starší Kristiánova verze přemyslovské pověsti zná Přemysla = Moudrého muže a jen nějakou věštkyni, jež mu byla dána lidem za manželku. Kristiánův úkol byl ovšem jiný než účel Kosmovy kroniky. U obou autorů se mimo to liší základní pojetí děje. Kosmova filosofie dějin je antickou teorií rozkladu, Kristiánova křesťanskou myšlenkou pokroku.

12. Pro slovanskou společnost VIII. století jsou pozoruhodná jména „kmenových“ hradů, vznikajících asi na konci tohoto věku. O jejich názvech jsme zpraveni z historických pramenů velmi nedostatečně. Pro IX. století jsou doloženy jmény vlastně jen dva hrady, Nitra a Děvín. Nitra — Nitrava dostala své pojmenování zřejmě podle řeky Nitravy, jde tedy o jméno topické. Název řeky samé je před slovanský. Soudí se, že je snad kvádský. Pro cíl, jenž je zde sledován, nemají podobná topika významu. Jméno Děvína (fuldské anály 864 — in quadam civitate, quae lingua gentis illius Dowina, i. e. puella, dicitur; 1288 castrum Dywen), o němž J. Stanislav myslí, že původně znělo Devín, je zajímavější. Již Kosmas sice vykládal, že český Děvín je odvozen od děviho jména,²⁵⁾ k čemuž lze přirovnat i německý překlad polabského slovanského Magdeburku. Avšak J. Holuba—Fr. Kopečného etymologický slovník považuje toto vysvětlení za kontaminaci a předpokládá, že prastaré slovo Děvín asi souvisí se staroslov. div (osl. divъ) — diviti se. Toto má pak základ v indoevrop. *deǵ (e)ǵ — jasný, s nímž je příbuzné staroind. devas — božský, bůh a djāus — obloha, den, divā — ve dne; storoirán. daeva — božstvo, démon; řec. Zeus (dzeus) — bůh nebe; lat. divus a deus a dies; staroirsky dia — bůh; lit. dievas a dievė — strašidlo; lot. divs — bůh. Děvín by byl tak příbuzný se „dnem“ a mohl by patrně znamenat „sídlo božstva jasného nebe“. I jeden vrchol Pálavských kopců slul Děvín.

Pro X. století se zachovaly zase pouze dvě zprávy o názvech moravských hradů. Z Aventina (zač. XVI. století), jenž převzal údaj ze ztracených Annales Juvavenses antiqui, se dovídáme, že r. 907 byla svedena s Maďary bitva u Braslavespurchu. O sto let později napsal Dětmar, současník událostí, že český kníže Oldřich 1015 dobyl na Polácích velký hrad zv. Businc, ležící někde na jihu Moravy. J. Stanislav²⁶⁾ považoval Braslavespurch za původní, velkomoravský název Bratislavy (tj. Braslavy), jenž byl vyměněn snad po přestavbě hradu v druhé polovině XI. věku za jméno Božan — Božaň, popř. Božňan — Božňan, odvozené prý od osobního jména Božan. Odtud teprve maďarský název Pozsony. Tento výklad, jehož filologickou únosnost jakožto jediné vyhovující nemohu posoudit, budí historicky pochybnosti. Zakládá se na prepisu ze XVI. století, jehož znění v původním prameni nelze kontrolovat. Předpokládá dále velmi nepravděpodobnou okolnost, že totiž Maďarům nebyl až do XII. sto-

²⁴⁾ J. Ludvíkovský, La légende du prince-labourer Přemysl et sa version primitive chez la moine Christian (Charisteria Thaddaeo Sinko etc., 1951).

²⁵⁾ B. Bretholz, l. c., 20.

²⁶⁾ J. Stanislav, Slovenský juh v stredoveku (Spisy jazykovedného odboru Matice slovenskej, ser. B, sv. 1–2, 1948).

letí hrad Bratislava znám. Mimoto odvozuje pojmenování velkomoravského hradu od osobního jména (Braslaw — Braslawъ). Je sice nepochybné, že v X. až XI. věku byla tvořena jména hradů od os. jmen (Vratislawъ, Boleslawъ, Břetislavъ, Spytihněvъ). Je však otázka, bylo-li tomu tak před 200 lety a nepřenáší-li se určitá společenská situace nehistoricky do dřívější doby. Proto se zdá věrohodnější názor V. Chaloupeckého a M. Weingarta, že maďarský název Bratislavy Pozsony zachoval staré jméno hradu, kdežto český název že souvisí s českým knížetem Břetislavem I. S tím lze bez násilností srovnat situaci v XI. století, jak je např. dána tzv. zakládací listinou pražského biskupství 1086, v níž se uvádí provincie Váh, příslušná k Moravě. V maďarském slově Pozsony netkví ovšem asi české Poznan, nýbrž snad Stanislavovo Božen, neodvozené však od osobního jména Božan. Nemá pak toto jméno Božen, od základu bog —, nějaký vztah k pohanskému kultu? Pokud jde o Businc 1015, i nejnověji byl ztotožňován s moravským Bzencem.²⁷⁾ Ať je tato lokalizace jakkoli lákavá, má přece jen jednu podstatnou vadu, totiž že v Bzenci není stopy po tomto staroslovanském velkém hradišti. Naopak se ukázalo, že Businc bude asi možno identifikovat s velkomoravským hradištěm u Mikulčic,²⁸⁾ v jehož bezprostředním okolí se ještě v XVIII. století uvádí louka Zabožnice, tj. poloha ležící (podle sousední Zámstnice) za nějakým místem, označovaným jako „bož(en)“. Byla by zde tedy analogie s bratislavským „boženem“.

Některá jména velkomoravských, a tedy staroslovanských hradů, lze vyvodit z pozdějších poměrů. Velké středisko Dolnomoravského úvalu u Starého Města (Uher. Hradiště) slulo kdysi Velehrad (1131 Veligrad). Vysvětlil jsem již jinde,²⁹⁾ že nejde asi o místní název Velehrad, nýbrž o obecné jméno „velehrad“. Byla by možná i domněnka, že se tento velehrad nazýval původně Morava, tj. podle řeky, na níž ležel, podobně jako Nitra. Tímto předpokladem by se snad ujasnily některé termíny, týkající se staré Moravy. „Kmenovým“ hradem na pozdějším Brněnsku byl nepochybně Rajhrad. Tento název, jenž má také obdobu v Polsku, má složku „rāj“, jež je všeslovanským apelativem, znamenajícím nebesa, sídlo radosti, sídlo blažené vyšších bohů (staroirán. bohatství, štěstí, staroind. rāy — bohatství, lat. res). Bylo již uvedeno, že nedaleko Rajhradu se rozkládá osada Hájany, tj. lidí u posvátného háje. Na jižní Moravě se skrývá jméno jednoho staroslovanského hradu asi v německém názvu Břec-lavy (1056 Laudentenburch, Lundenburg). Jeho význam nebyl však dosud spolehlivě vysvětlen.

13. V této souvislosti jde také o výklad jména Olomouce. Je především vhodné, aby se uvážilo, k čemu se původně tento název vztahoval. Jmenoval se tak hrad, založený — jak později vysvitne — Břetislavem I. v první polovici XI. století na východním výběžku Olomouckého kopce v okolí dnešního arcibiskupského dómu. Vzniklo však toto jméno současně se vznikem tohoto hradu? Není to pravděpodobné. Lze pozorovat, že Břetislav I. po ovládnutí Moravy Přemyslovci volil při nové organizaci země, projevivší se zakládáním hradů, jména buď z vlastní rodiny (Břec-lav, Spytihněv) nebo topika, zřejmě staršího původu (Brno, snad i Znojmo). Jméno Olomouc je tvořeno posesivně;

²⁷⁾ J. Dřimal, Připojení Moravy k českému státu za knížete Oldřicha, ČMM LXVIII, 1948, 22.

²⁸⁾ V. Richter, Podivín, Zekirkostel a Slivnice, Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity VII, 1958 (F 2), 68.

²⁹⁾ V. Richter, Glosy k velehradským otázkám, ČSPS LIX, 1951, 1.

po nějakém Olomutovi není však ani mezi Přemyslovci, ani v jejich družině stopy. Je proto nutné jméno Olomouce považovat za starší než XI. století. V tom případě mohlo by se vztahovat především k staršímu hradu v okolí, tj. k Hradišti (Hradisku) u Olomouce, na němž již v XI. století byl založen benediktinský klášter. Tím by se mohlo zachovat snad osobní jméno zakladatele staroslovanského hradu, tedy např. jméno nějakého „kmenového“ knížete na Olomoucku. Tyto možnosti budou ovšem záviset na etymologii názvu. Poslední studie o jménu Olomouce³⁰⁾ znovu ukázala, že výraz Olomouc se skloňuje a chová jako např. Litomyšl a že tudíž je to posesivní jméno, vytvořené nepochybně od nějakého jména Olomut příponou -jъ, tak jako Bolelouc na Olomoucku vzniklo touž koncovkou od osobního jména Boleljut. V. Machek odmítl germánský původ Olomouce (od osob. jm. Alamund) a vyslovil se správně pro slovanský výklad. Odvodil slovo Olomouc od slovesa kolomútiti, z čehož osobní jméno Kolomút by znamenalo asi co nyní „Popleta“, čili Olomouc by měla smysl asi přibližně „Popletův hrad“. Proti Machkově etymologii odvážil jsem se již dříve – jakožto nefilolog – namítnout z věcných důvodů to, že historicky je dosti obtížné připustit domněnku o zakladateli hradu Olomútovi – Popletovi. Jeho osoba, společensky vysoko postavená, by sotva mohla nést podobnou posměšnou přezdívku. Mimoto jsem upozornil na to, že knížecí osoby měly obvykle jména složená, nikoli jednoduchá.³¹⁾ Tuto vlastnost lze sledovat nejen na osobních jménech českých Přemyslovců, nýbrž i u jmen velkomoravských knížat. Předpokládaný Kolomút však není složeninou. A konečně není jisté, existovalo-li u jména Olomouc původně náslovné „K“. Bude proto asi věrojnější vycházet z tvaru Olomút a považovat toto jméno za složené, podobně jako např. uvedené Boleljut. Jsme k tomu vedeni i tím, že v Pomořansku je doložen staroslovanský hrad Ologast, jehož název je vytvořen pravděpodobně jako složenina a jehož první složka se zdá být totožná s první částicí našeho slova Olomút. Starší etymologie, vycházející z formy Olomút, odvozovaly za předpokladu, že jde o slovo složené, první složku Olo- od slovanského oлъ – pivo a druhou část – mût od slovesa mûtiti – kaliti. Smysl názvu Olomút by byl podle toho asi „ten, jenž kalí pivo“. Kdyby se tento výklad měl vztahovat na nějakou skutečnou historickou osobu, musil by být nepochybně zamítnut. Byla by jistě nesmyslnou domněnka, že by se takto mohl nazývat vznešený, urozený muž staroslovanské společnosti. Ostatně, co by vůbec znamenalo kalení piva? V této nesnazi lze však připomenout, že jakožto složená slova byly u starých Slovanů tvořeny také atributy pohanských božstev (srov. např. u pobaltských a polabských Slovanů jména Svantovit, Radegast, Jarovit, Rujevit, Porevit apod.), jelikož skutečná jména vyššího božstva bylo snad neradno vyslovovat. Je možné, že byla tabuovaná. Z tohoto zorného bodu by se výraz Olomút mohl stát patrně přijatelnějším. Bylo by možno jej pochopit ve smyslu „ten, jenž dává kvasit pivo“, neboť pivo se zakaluje při kvašení, jímž vzniká alkohol. Naznačená představa, vyvolávaná jménem Olomút, zdá se snad být vulgární jakožto přívlastek pohanského božstva. Nesmíme však zapomenout, že nemírné rituální popíjení alkoholických nápojů na slavnostech posvátně časovaného roku bylo obvyklým zjevem u Indoevropanů vůbec.

14. Z přehledu jmen staroslovanských hradů na Moravě vyplynulo, že ně-

³⁰⁾ V. Machek, *Jméno Olomouc*, ČVSMO LIX, 1950, 12.

³¹⁾ Srov. V. *Flajšhans*, *Naše nejstarší jména osobní*, *Naše řeč* X, 1926, 257.

kteřá byla tvořena jako topika, srov. např. Nitra a snad Morava. Jiná měla patrně mythický obsah, srov. např. Děvín, Rajhrad, Olomouc a Božen. Avšak i tato druhá kategorie, vzdor svému gramatickému tvaru u některých jmen, bude mít asi všeobecně topický smysl. Topika předpokládají již existující skutečnosti. Byla by — jak lze soudit — dosti nesnadná představa, že teprve založením hradu nabyla určitá místa v přírodě mythického charakteru. Je daleko pravděpodobnější, že kult na těchto místech byl tam již před vznikem hradu a že jména starých kultových okrsků byla přenesena jako topika na hrady, které částečně převzaly jejich funkci.

Pro organisaci staroslovanské společnosti na Olomoucku v VIII. století lze se patrně dovolat i analogií z oblasti pohanských polabských Slovanů, kde pohanství trvalo do XII. století. Věrohodný zpravodaj Dětmar napsal na začátku XI. století o životě Luticů: „Quot regiones sunt in his partibus, tot templa habentur et simulacra demonorum singula ab infidelibus coluntur, inter quae civitas supramemorata [Redigost — Rethra] principalem tenet monarchiam.“ Soudí se sice, že polabské pohanství zaujímá zvláštní postavení u Slovanů, jelikož prý mělo čas se vyvinout a mimoto že bylo prostoupeno germánskými vlivy. Není to však vědecké nedorozumění pozitivistického evolucionismu? Šel vůbec středověký vývoj tímto směrem? Je naopak možné, že v tomto prostředí se uchovaly konservativně staré slovanské poměry a že zvláštní místo Polabanů v dějinách slovanského pohanství spočívá především v tom, že se o něm zachovaly náhodou podrobnější údaje.

Také srovnávací etnologie může konečně přispět k ujasnění poměrů na teritoriálním společenství Olomoucka. Jsou tři prvky, jež mohou být základem společenského svazku: společná krev, společné vlastnictví a společný totem. Naznačili jsme již shora, proč v VIII. století na teritoriální jednotce Olomoucka ustoupila do pozadí sdružovací moc pokrevnosti a společného majetku. Také o společenství totemu nelze přirozeně v té době na Olomoucku uvažovat. Slovanská společnost tam existovala na jiné úrovni. Moc totemu byla však patrně nahrazena vyvinutějšími představami, jež ovšem vázaly společnost podobně jako totemová přináležitost.

Teprve v tomto osvětlení, jež se snažilo zachytit a odůvodnit teritoriální vazbu Olomoucka, vysvitne snad i společenský význam Olomouckého kopce jakožto střediska pohanského kultu s určitým územním a společenským dosahem. Bylo již uvedeno, že jméno Olomouc je starší než XI. století, ale zdá se, že existovalo i před velkomoravským hradem, jehož zbytkem je Hradiště — Hradisko u Olomouce a že se původně toto jméno vztahovalo na Olomoucký kopec. Znamenalo by přívlastek pohanského božstva na tomto návrší uctívaného. Bylo-li tam kultové místo, bylo by zcela možné, že sakrální okrsek byl izolován od ostatního profánního prostoru, tj. že byl z něho vyňat ohrazením plotem. V tom případě dalo by se říci, že vrcholek kopce byl jakýmsi „prahradem“, hradem v původním slova smyslu. Slovo hrad totiž v indoevropských jazycích znamenalo často pletený plot (řec. chortos — pletená ohrada, lat. hortus — zahrada, alb. gard — pletený plot, gót. garda, starohornoněm. garto — ohrada, lit. gardas — plotem ohrazené místo nebo pletený plot, staroprus. sardis — pletený plot). Uvedli jsme nahoře, že v pozdním středověku se nazývalo okolí sv. Michala v Olomouci na vrcholu Olomouckého kopce také Czahraden, Czohraten, Czoraden, Czorat, v XVIII. století Zarten. Není jasné, jde-li o zkomoleninu staršího názvu Zahrabia nebo ozývá-li se tu jiný kořen (souvisící

s „hradem“?). V druhém případě nebylo by arci možné uvažovat o přímé tradici, ale patrně snad jen o odrazu domněnek humanistické historiografie.³²⁾

Název Olomouc, podobně jako Děvín, otvírá výhled do dalšího představového světa starých Slovanů, do horizontu tzv. vyšších božstev. Tento okruh bývá často staroslovanskému pohanství upírán. V našich zemích děje se tak hlavně pro nedostatek pramenů. Důvod ex silentio je však nedomyšleným hlediskem, neboť v čem se měly zprávy zachovat? Mythická doba sama je ahistorická, cizí zpravodajství bylo pak zcela sporé. Poněvadž Panonie byla pokřtěna již v VIII. století a Morava v IX. věku, časnost tohoto procesu téměř vylučuje bližší poznání předkřesťanského prostředí. U západních Slovanů jsou doložena tzv. vyšší božstva pouze v pomoránském pohanství. Avšak i zde např. Erw. Wienecke ještě v roce 1940 vysvětloval tuto skutečnost především germánským vlivem a Slovanům přiřkl jen nižší kult démonů a přírodních zjevů. Bylo by asi zbytečné s tímto názorem polemizovat, ať již vznikl ze šovinistických nebo evolucionistických předpokladů a konstrukcí. Bude tomu totiž brzy půl století, co Andrew Lang dospěl k objevu, že u mnohých primitivních kmenů existuje vedle „primitivních“ forem víry také jiná víra, představa nejvyšší bytosti, jež se celkem podobá obvyklé představě vyššího boha. Bývá to tvůrce a uchovatel světa, věčný a prapočáteční, dobrotivý otec lidí a ochránitel morálky. S animismem nemá představa nejvyšší bytosti nic společného. Je to pán nebes, jemuž není třeba obětovat. Udělal všechny věci a ohlásil příkazy morálky, jež střeží. Dalším zkoumáním se ukázalo, že nejde o vlivy křesťanských misí, nýbrž že tato víra je stará a domácí. Byla zjištěna srovnávací etnologie na nejnižších kulturních stupních. Proč by měly být tedy popírány u starých Slovanů podobné zjevy, když žili v VIII. století na značném stupni civilisace? Není ostatně nutné dovolávat se etnologie. Moderní jazykozpyt prokázal, že již v indoevropském údobí byly vytvořeny představy tzv. vyšších božstev. Z toho plyne, že musily působit i v praslovanštině. Pro indoevropské kultury byl zejména příznačný kult boha jasného nebe, nebo zářícího, slunečného, odtud i slunce, ohně. Slo o typické mužské božstvo. Zdá se, že božstvo nebe bouřlivého bylo převzato ze staršího matriarchátu (u Germánů Donar — Thor, u Keltů Taranos, u Baltů Perkunas, staroind. Parjanya, v germ. Fjörgyn — matka Thora, u Slovanů Perun). Hlavním posvátným zvířetem byl kůň, především bělouš. Jeho hospodářský význam byl nevelký, zato velký význam kultovní. V Trontheimu byli v chrámu chováni bílí posvátní koně a posvátní koně se připomínají také v Pomoranech (Svantovit měl 300 koní). V přemyslovské pověsti je pozoruhodný prvek, že kůň vede posly k Přemyslovi do Stadic, vyhledává tedy vlastní prvního knížete. Jméno božstva jasného nebe znělo snad věslovansky Svarog (srov. iran. hvar — světlé nebe, slunce, staroind. svēr — nebe, slunce?). Je známo u Rusů a Pomoranů. Názvy hlavního božstva (nebo vyšších božstev vůbec) jsou jinak u všech Slovanů značně problematické, snad i proto, že se objevuje zhusta pod různými lokálními epitety, jež jsou tvořena jako osobní jména. Úhrnem lze asi usoudit, že o existenci představy vyššího božstva není možno i na Olomoucku pochybovat. Ovšem šlo patrně jen o představu jedinou, nespécialisovanou, neboť slovanský pantheon byl

³²⁾ Velmi pozoruhodnou skutečnost zjistil J. Poulík na hradišti u Mikulčic (*J. Poulík, Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic, Pam. arch. XLVIII, 1957, 241*). Velkomoravské hradiště vzniklo zde na starším hradišti (VII.–VIII. století), jež bylo ohrazeno pouhými kůly na úpatí jihomoravského „hrůdu“.

obecně fragmentární a primitivní. Není v něm zejména stop po olympské rodině. V literatuře byl někdy popírán vztah mezi slovanským pohanským náboženstvím a právem. Tento názor je zřejmě mylný, připomeneme-li si např. mythus o Krokovi. U západních pomořanských Slovanů je doložena značně vyvinutá kněžská autonomní kasta. Na Moravě nebylo času, aby se zřetelně vyvinula. Bylo by snad možné předpokládat, že tyto funkce připadaly na vladyku jakožto zástupce moci. V tomto ohledu je nepochybně nápadné to, že titul knížete „kněz“ přešel na křesťanské duchovní. Nelze to vysvětlovat tak, že křesťanský kněz byl podobně „pánem“ jako kníže. Jeho postavení v knížecí družině se asi příliš nelišilo od ostatních družiníků, kteří přece „knězi“ nebyli. Je pravděpodobnější, že křesťanský „kněz“ převzal některé úkoly, které byly podstatné pro knížecí funkci.

15. Existenci pohanského kultu tzv. vyššího božstva na temeni Olomouckého kopce mohla by snad naznačovat ještě jedna historická skutečnost. V podhradí trhové osadě břeťslavského knížecího hradu, která se v Olomouci rozkládala na jihozápadním svahu tohoto návrší, byl v XIII. století farní kostel sv. Blažeje. O jeho založení není nic známo a také archeologie nepomáhá, jelikož chrám byl zbořen r. 1839. Lze ovšem sotva pochybovat o tom, že svatyně v podhradí pocházela ze starší doby než z XIII. století. Patrocinium tohoto kostela v trhové vsi cizích hostů je dosti nečekané, dokonce i tehdy, kdyby se předpokládalo, což je pravděpodobné, že nejprve to byla svatyně v knížecím kupeckém dvoře. Sv. Blažej, Blasius, je světec východního původu; pocházel z kappadocké Caesarey. V našich zemích bylo toto zasvěcení za románského údobí vzácné. Pokud vím, stával např. kostel sv. Blažeje neznámého určení v původním podhradí krajského hradu starého Plzně. Ostatky sv. Blažeje se také připomínají při svěcení basiliky sázavského kláštera na konci XI. věku, kde byly uloženy do oltáře v kapli na levé straně kostela. Tehdy se na Sázavě mluví i o ostatcích sv. Pantaleona, jemuž byla zasvěcena na Moravě rotunda v Pustiměří, vzniknuvší nepochybně v XI. století. Je známo, že orthodoxní církev substituovala u ruských pohanských Slovanů úmyslně ctění sv. Blažeje za kult pohanského božstva Velese — Volose, neboť jméno Blasius ve slavísováné formě Vlas se podobalo Velesovi. Podobně Sasové zaměňovali úctu k sv. Vítu u polabských Slovanů za víru ve Svantovíta. V literatuře se nevylučuje, že kult Velesa jakožto všeslovanský u českomoravských Slovanů existoval, jelikož jeho jméno se objevuje v tradici XV.—XVI. věku jako pohanský přežitek ve významu čerta — ďábla, obecné démona. Jinak je doložen ještě u Rusů pro X. století s titulem „skotij bog“, bůh skotu. Otázka povahy tohoto božstva není dosud vyřešena. Není např. jasné, proč se nazývá „skotij bog“. Sv. Blažej byl ochráncem stád a snad je to zpětný vliv Blažeje na Velesa, že je označen jako bůh skotu. Skot by mohl být chápán i v původním smyslu, tj. jako „bohatství“. Pouhou domněnkou je představa Velesa jakožto boha mrtvých. Vznikla z toho, že u Litevců „veles“ znamená obraz mrtvého a „velnias“ — ďábel. Někteří autoři uvažovali o germánském vlivu a uváděli Velesa ve vztah k nordickému fetiši Vólsi — koňský phallus. Vzhledem k nesystemisování slovanských božstev by se asi doporučovalo, aby Veles nebyl příliš specialisován. Snad je pozoruhodné to, že podle ruských pramenů r. 971 se přísahalo k Velesovi při smlouvě mezi Rusy a Řeky (tj. cizími hosty).

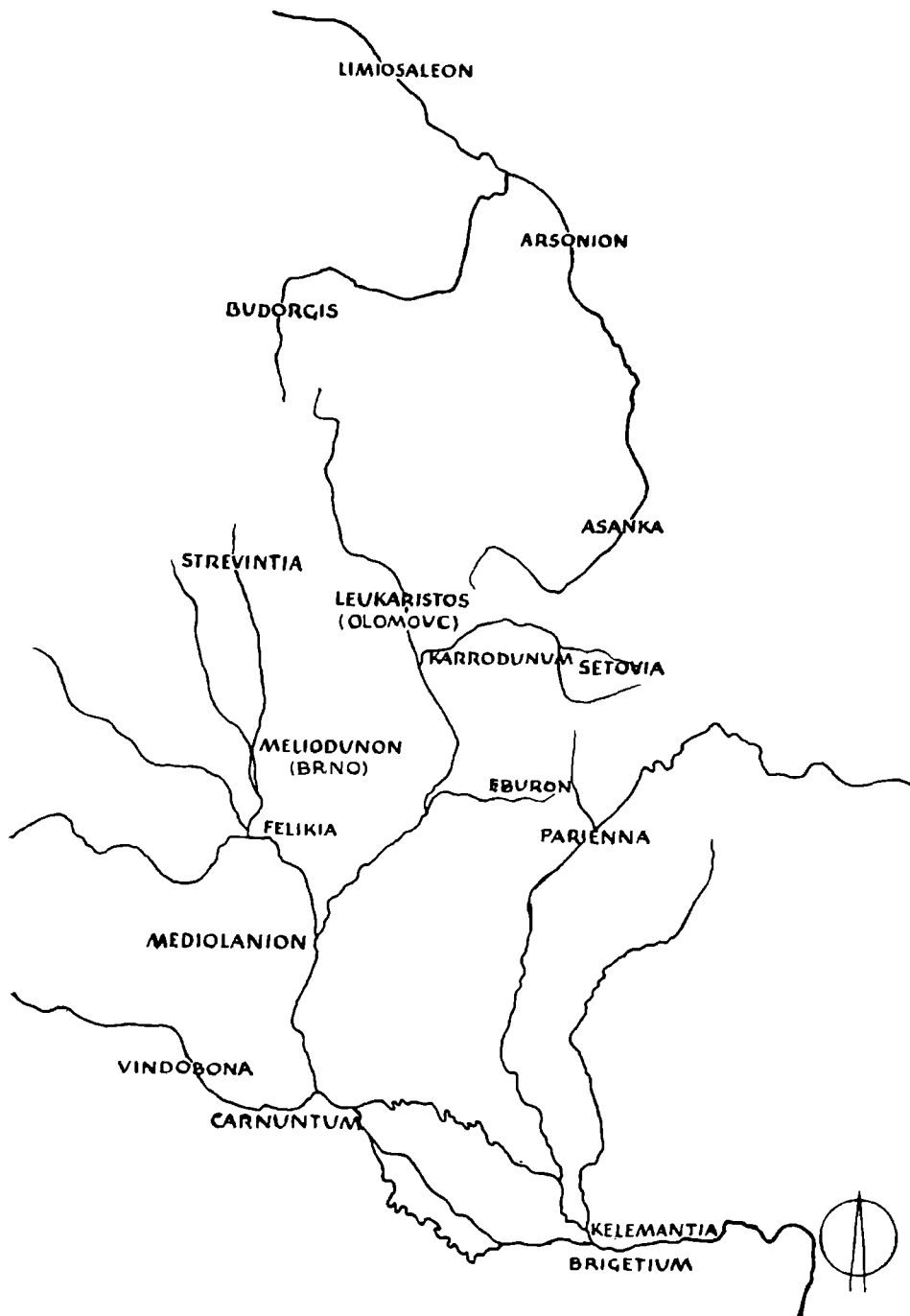
16. Bylo-li na vrcholku Olomouckého kopce posvátné místo vyššího božstva,

zdá se, že tento kult splýval s kultem mrtvých. Poukazovala by k tomu již domněnka shora naznačená, že temeno návrší se snad kdysi nazývalo Žároví, Žárovistě. Také jméno „kmenového“ hradu Rajhradu naznačuje asi něco podobného, jelikož slovo „ráj“ vedle sídla božstva mohlo by i znamenat označení záhrobního světa. Mimoto je jistě důležité, že u „kmenových“ hradů jsou doložena velká pohřebiště. Vil. Hrubý soudí, že Na valách ve Starém Městě bylo žárové starší pohřebiště neznámé velikosti, jež bylo zničeno kostrovými mladšími hroby, jichž odkryl dosavadní archeologický výzkum téměř půl druhého tisíce. Tato překvapující velká koncentrace kostrových pohřbů mohla být předcházena obdobnou koncentrací pohřbů žárových. Není asi zcela výstižné, kdyby byla koncentrace vysvětlována jen značným počtem obyvatel hradiště. Lze se domnívat, že posvátné místo soustřeďovalo pohřby ze širšího okolí, z nadvelkorodinného organizačního teritoria, snad analogicky, jako později křesťné hradní kostely měly k sobě vázat pohřby z velkých farností. Původní staroslovanský způsob pohřbívání byl, jak známo, pohřeb žehem. Náзор, že kremací měla být zcela zničena nebezpečná mrtvola, nemusí postihovat jádro ritu. Žeh by totiž mohl i souviset s indoevropským kultem jasného nebe – slunce – ohně. Jinak slovanské představy o vztahu mezi živými a mrtvými neměly asi zvláštních rysů, odlišných od ostatního pohanství v Evropě. Mrtvola byla mocná, nikoli však každá. Její moc se projevovala v příznivém, avšak i v hrozivém smyslu. Vedla po smrti tajemný život, o němž patrně existovala dvě pojetí, různě se postupující: představa živé mrtvoly a představa tělesné duše mrtvého. Živá mrtvola byla zvláště hrůzná a setkání s ní bylo nutné zabránit různými praktikami. Kosmas vypravuje, že Břetislav II. zakázal pohanské pohřby, jež se děly v lesích a v polích a hry, které se konaly podle pohanského obřadu na rozcestích a křižovatkách „quasi ob animarum pausationem“³³⁾ a také bezbožné kratochvíle, jež lid provozoval nad svými mrtvými, volaje prázdné stíny a maje škrabošky na tvářích. V totemistických strukturách propůjčovala zvířecí maska tanečníku charakter posvátného zvířete. Řecká tragédie vznikla z podobných tanců ve zvířecích maskách. V Kosmově právě ovšem nejde zřejmě o zvířecí masky, nýbrž o masky, jimiž tanečník se stal reprezentantem démonů nebo snad ještě lépe zástupcem mrtvých. Jak patrně, tyto pohřební hry, jichž smysl byl zahnání duší (nikoli odpočinutí), se konaly na křižovatkách. Volba místa se vysvětluje tím, že mrtvole měla být spletena cesta. Je pak velmi důležité pro pochopení světa starých Slovanů, že právě místa u „kmenových“ hradů byla obvykle takovými velkými křižovatkami cest. Tuto situaci lze zjistit nejen u Starého Města, Rajhradu, Děvína atd., ale i u Olomouce.

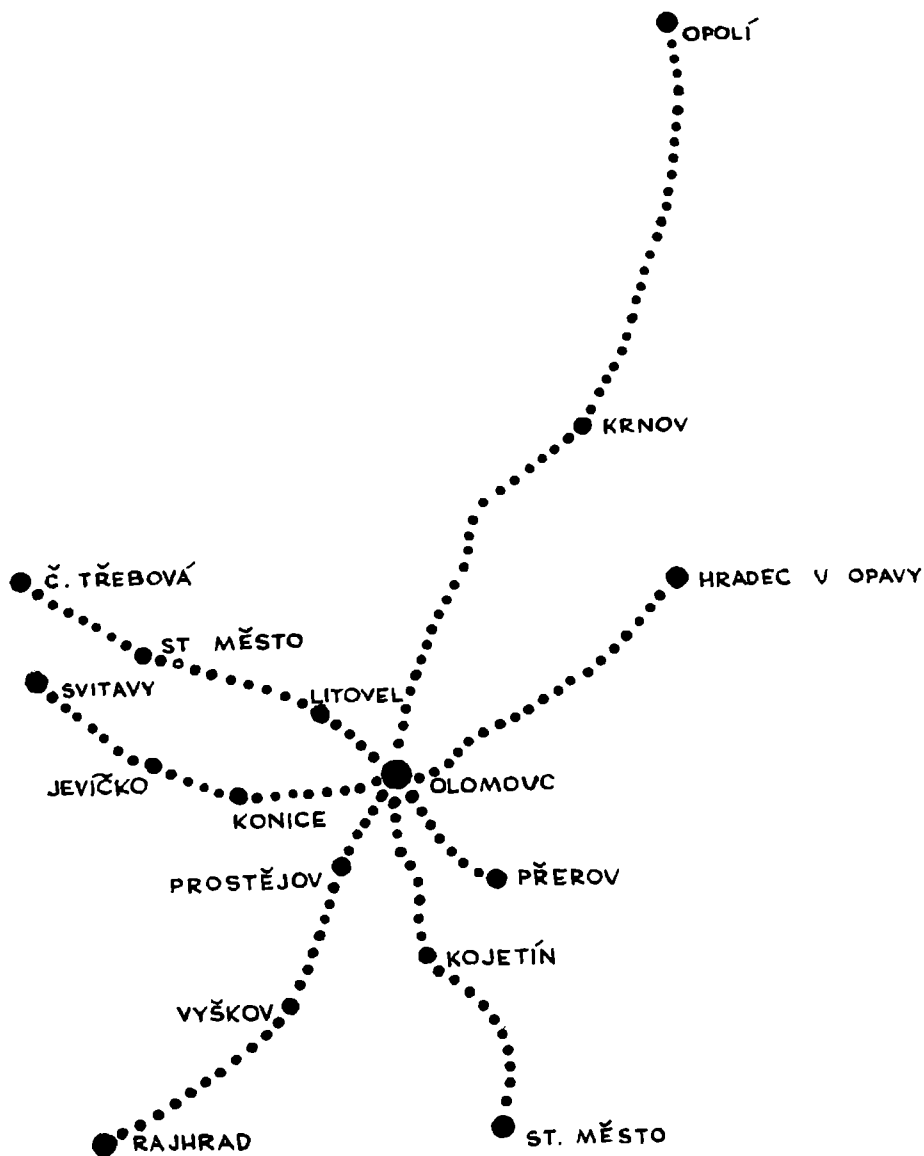
Olomoucká křižovatka byla dána přírodně, jak již uvedeno, brodem nebo prahem v řece Moravě u Olomouckého kopce. Historie přechodu, nejvhodnějšího v celém středním Pomoraví, je nepochybně dávná. Nejstarší zprávy o něm se zachovaly – jak lze soudit – v díle alexandrijského učence Ptolemaia.³⁴⁾ Jeho místopis Velké Germánie totiž zřejmě přináší údaje o obchodních stezkách, procházejících Moravou, o nichž se autor dověděl z itinerářů římských kupců, ubírajících se s ozbrojenými průvody od dunajského limitu hlavně k baltickému jantarovému pobřeží. Jelikož olomoucký brod byl důležitý, lze sotva

³³⁾ B. Bretholz, l. c., 161.

³⁴⁾ Em. Símek, Velká Germanie Klaudia Ptolemaia III. 1. (Spisy Mas. univ. v Brně, fil. fak. č. 47, 1949.)

Obr. 3: Ptolemaiovy stanice podle Em. Šimka (kreslil dr. M. Plánka).

Obr. 4: Olomoucká křižovatka stezek (kreslil inž. arch. E. Simek).

pochybovat, že by se v Ptolemaiově Hyfégési neobjevoval. Jak známo, spis o Velké Germánii vznikl v II. století n. l., ale Ptolemaios v něm zachytil i starší stav a situaci. Proto se u něho jmenuje např. ještě celá řada keltských oppid z I. století před n. l., ačkoli tato byla zničena již za germánské invase. Moravou probíhaly hlavně dvě nebo tři trati. Podle Em. Šimka vedla jedna trať z Brigetia a z jeho římského předmostí Kelemantie (Leányváru u Komárna) k Vlárskému průsmyku. Za průsmykem na Moravě leželo Eburon čili Eburodunon. Odtud se rozbíhaly k severu dvě stezky, a to jedna východnější a druhá západnější do Moravské brány k tzv. Asance. Jméno Asanky se spojuje se jménem Askiburgijského pohorí, tj. Jeseníků. Z Asanky směřovala cesta k Odře (Opolí?) a dále k ústí Visly. Zmíněná západní větev se dostala od Vlárského průsmyku do údolí Moravy a dotýkala se Karroduna, jež Em. Šimek ztotožnil s keltským hradištěm na Hostýně.

S touto jantarovou cestou se spojovala také stezka, jež vycházela z Carnunta u Petronellu na Dunaji a běžela prý od Děvína podle řeky Moravy k Olšavě, kde tedy v okolí Starého Města se snad sloučila s tratí ze Slovenska (Brigetia).

Druhá hlavní trať přes Moravu k severu, směřující nikoli k Visle, ale k deltě Odry, vycházela z Vindobony — Vídně. První zastávkou na ní bylo snad Medoslanion čili Mediolanion, jež Em. Šimek ztotožňuje s keltským hradištěm na Oberleiserbergu u Klementu v Dolních Rakousích. Česta pak pokračovala k Félii, tj. k římské pevnůstce u Mušova a k Meliodunu (keltské hradiště v okolí Brna, asi u Líšně). Další stanicí na této stezce má být Strevinta nebo Strevintia.³⁵⁾ Od Strevinty (okolí Mor. Třebové) procházela cesta Kladskem k Limiosaleonu (Vratislavi?).

Kromě uvedených severojižních hlavních cest byla Morava křížována i rovnoběžkovými stezkami, jež vytvářely spojky mezi místy na prvních tratích. Em. Šimek rozeznává tři takové příčné směry. Jeden z těchto transversálních směrů spojoval zmíněnou Strevintu na západě s Asankou u Nizkého Jeseníku na východě. Podle Em. Šimka přecházela tato cesta Hornomoravský úval v okolí Uničova. Druhá příčná stezka běžela z Limiosaleonu (Vratislavy) do Karroduna (Hostýn). Em. Šimek předpokládá, že tato trať probíhala Nízkým a Hrubým Jeseníkem kolem Praděda. Tam, kde se křížovaly cesty Strevinta—Asanka a Limiosaleon—Karrodunon, leželo místo zv. Leukaristos. Em. Šimek je klade do Nizkého Jeseníku.

17. Směry starých obchodních stezek, jež Em. Šimek rekonstruoval podle Ptolemaiovy Hyfégése, je možno kontrolovat aspoň v hrubých rysech zanesením nalezišť římských mincí na Moravě do mapy.³⁶⁾ Mimo této metody lze užít také pozdějších zpráv o stezkách ze slovanské doby a činit z nich zpětné závěry do minulosti. Je totiž asi sotva sporné, že se průběh cest zhruba v staré době příliš neměnil, jelikož trati využívaly základních přírodních možností, které byly po staletí stabilní. Aplikujeme-li oba způsoby a srovnáme-li jejich výsledky se Šimkovými názory, lze povšechně uvést, že spolu celkem souhlasí. Jen v bližším určení některých vedlejších směrů byl patrně Em. Šimek poněkud zaveden jednak předpokladem, že se obchodní cesty vyhýbaly neschůd-

³⁵⁾ Srov. V. Richter, Jméno Mor. Třebové, VVM XIII, 1958, 84.

³⁶⁾ Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Red. Em. Nohejlová-Prátová, I (1955).

nému inundačnímu okolí řek, jednak premisou, že vedly bez ohledu na přírodní překážky nejkratšími spojnicemi od stanice ke stanici. Pokud jde o Hornomoravský úval, nálezy římských mincí a také jiné úvahy nasvědčují tomu, že obchodní cesta od vstupu do Moravské brány, střeženého hradištěm na Hostýně, k Vratislavi ve Slezsku neprocházela Jeseníky, nýbrž se nepochybně přidržovala údolí řeky Moravy. A také transversální trať ze Strevinty do Asanky sotva asi nevyužila jediného vhodného brodu přes Moravu u Olomouckého kopce. Proto je pravděpodobné, že se křižovatka těchto dvou uvedených tratí, tzv. Leukaristos, nalézala u olomouckého přechodu. Zdá se, že význam slova Leukaristos této domněnce neodporuje. Leukaristos je keltské jméno a znamená buď světlé místo v lese nebo také holý kopec (*Leuco-ristus — lichtenwald). A právě nejeze Olomoucký kopec byl skalnatý a snad neporostlý, nýbrž i v lužních lesích podél Moravy se u něho nalézala mezera, holé místo, holina. Lze tedy odůvodnit, proč se název Leukaristos mohl vztahovat k Olomouckému kopci nebo k světlému průchodu v pomoravských doubravách jakožto k nápadnému přírodnímu zjevu, udávajícímu místo přechodu přes Moravu.³⁷⁾

Podle nalezišť římských mincí je také patrné, že kromě Em. Šimkem uvedených starých stezek na Olomoucku existovalo již spojení mezi Olomoucí a Brněnskem (čili Leukaristos by byl spojen s Meliodunem). O tom bude ještě zmínka.

Ačkoli keltská oppida zanikla, obchod a obchodní stezky vzdor všem změnám zůstaly, přetrvaly stěhování národů a objevily se v slovanské době. Brod u Olomouckého kopce neztratil zřejmě význam v celém prvním tisíciletí n. l. V historickém knížecím údobí lze olomouckou křižovatku dosvědčit písemnými prameny a místními i pomístnými názvy. Již v X. století v době českého Boleslava I. a Boleslava II. naznačuje asi zpráva arabského obchodníka Ibrahima ibn Jakuba spojení Prahy s Krakovem, které se mohlo týkat Olomoucka.³⁸⁾ O století později slyšíme poprvé o Polské cestě, což ovšem neznamená, že teprve tehdy se tato trať vyvinula. V Otově zakládací listině kláštera Hradiska u Olomouce z r. 1078 se uvádějí platy z Polské stezky a dovidáme se, že směřovala z Olomouce na Hradec u Opavy. Západní části Polské stezky se nepochybně dotýká Vincentiova zpráva o přepadení olomouckého biskupa Jindřicha Zdika na jeho cestě do Prahy r. 1145. Stalo se to v Úsobrnu u Jevíčka, kde tehdy se připomíná také „in exitu terrae“ celnice.³⁹⁾ Podle dalších údajů z XIII. století, jež zde nelze podrobně jmenovat, pak plyne, že tato zemská stezka vycházela z pomezí hradu východních Čech Litomyšle. Odtud běžela přes Javorníky do Svitav a k slovanskému hradišti u Křenova, poté do Jevíčka a z Jevíčka přes Úsobrno a hradisko Duranu do Konice, snad do Náměště a do Olomouce. Z Olomouce přes Hradec u Opavy, původně k slovanskému hradišti u Kylešovic. Olomoucí však procházela i cesta severojižní, poledníková, směřující do Vratislavska. Tato není sice doložena starými prameny, ale existovala zcela věrohodně. Dodnes na ni upomínají některá pomístná jména jižně od Olomouce, např. u Bolelouce, Charvát, Tážal (U hradčice, Pod hradčicou) a mimoto také kopec Příseka u Drahlova. Severně od Olomouce probíhala na Litovel, kolem

³⁷⁾ J. Dobiáš, Nový pramen k dějinám markomanských válek na našem území, Archeologické Rozhledy IX, 1957, 523, opakuje svůj starší názor, že Leukaristos je totožný s Trenčínem (Leugaricio).

³⁸⁾ Thad. Kowalski, Relatio Ibrahīm ibn Ja'kūb de itinere slavico, quae traditur apud Al-Bekri (Monumenta Poloniae historica, n. s. I, 1946).

³⁹⁾ V. Růchter, Staré stezky na Moravském Třebovsku, ČSPS LXIII, 1955, 193.

Loštice (lužické hradisko Obersko), Veselí (Záseka) nebo kolem Studené Loučky, na Dětfichov (Mostecké) a Staré Město k Třebovickému sedlu. Odtud na sever do Dolního Slezska k Odře.

Olomoucký kopec s brodem byl tedy komunikačním uzlem, v němž se křižovaly dávné stezky různého významu a důležitosti. Pro Olomouc byla zřejmě nejzávažnější rovnoběžková cesta, zvaná později Polská. Spojovala střední Čechy s Horním Slezskem, s Krakovskem a s Kyjevskem. Obě hlavní poledníkové trati, k ústí Visly Moravskou branou a k ústí Odry přes Brno, se Olomouci vyhýbaly. Avšak Moravská brána byla nedaleko Olomouce a ústí Odry bylo s Olomoucí spojeno uvedenou cestou přes Třebovické sedlo. Nešlo však jen o tyto „mezinárodní“ komunikace. Byl tu nepochybně i styk s nejbližšími sousedy. Polská stezka zároveň sdružovala olomoucký „kmen“ se sousedními východními Čechami, pak s Drahanovci a na východě s Holasici. Severojižní trať s jižní Moravou za Napajedelskou branou a na severu s charvátskými „kmeny“ v Dolním Slezsku. Je nutno však apriori předpokládat, že stejně bylo Olomoucko spojeno cestou po Cézavě s Rajhradici na Brněnsku, na níž Vyškovská brána byla od neolitu strážena hradištěm u Lulče a keltským hradištěm Černovem u Račic. Je konečně možné, že nějaká, dosud nezjištěná stezka vedla z Olomouce i k Opolanům v Horním Slezsku.

18. Olomoucká křižovatka s kultovým místem neměla význam jen v představách staroslovanského lidu o záhrobí. Byla také odedávna místem styku s cizinou. Cizinec byl nositelem neznámé a proto tím hrozivější moci, rovnal se nepříteli (v latině „hostis“ je zároveň cizincem a nepřítelem). Budil ostych, jenž znamená distanci. Mohl být zabit nebo uvítán, nikoli však lhostejný. Pohostinnost byla aktem, jenž měl před cizí mocí chránit nebo ji neutralizovat. Bylo kdysi snad přirozenější, aby cizinec pro svou nebezpečnost byl prostě odstraněn, zabit. V kultuře se však tato přirozenost opravila na možnost pohostinství, jež nabylo sakrálního charakteru v lidském životě a bylo spojeno s určitou obřadností. Zvláštním případem styku s cizinou byl obchod, jenž se u olomoucké křižovatky provozoval asi od dávných dob. Také v tomto druhu vazby s cizím prostředím byla zušlechtěna kulturně původní loupež, které se cizí obchodník mohl obávat a které čelil ozbrojeným průvodem, na obchodní výměnu hodnot. Tímto stykem nabývaly věci vedle své přirozené povahy nových vlastností. Podle L. Niederleho staroslovanský svět vyměňoval s cizinou kožšiny, med, obilí, koně, cín, stříbro a otroky. Z X. století existují zprávy, že v Čechách byla běžná šátečková měna. Byla-li tehdy běžná, mohla být patrně značně starší.⁴⁰⁾ Zdá se, že v „zahraničním“ obchodě hrály určitou úlohu zase jisté zvyklosti, vázané na pohanské kultové místo. Nestor ve své kronice, kompilované přibližně v té době, kdy vznikla i v Čechách Kosmova kronika, zaznamenal, že v X. století kyjevští Rusové při smlouvách s Řeky přísahali na pohanská božstva Peruna a Volose.

Modalitou styku s cizinou byla válka. Etnologie snesla příklady o sakrální povaze válečné činnosti. Zajímavé zprávy po této stránce přinášíjí prameny o pohanství pobaltských Slovanů, neboť zpravodajové zastihli je na válečných výpravách, kdy pohanská božstva byla mobilisována k boji. Nápadné a překvapující jsou údaje o množství různých fetišů v pomořanských svatyních,

⁴⁰⁾ O šátečkové měně srov. V. Richter, l. c., Sborník prací filosofické fakulty brněnské university VII, 1958 (F 2). 82.

sedel, postrojů, zbraní, posvátných praporů pro vojenské výpravy, tzv. stanic. Ve Volyni zvláštním paládiem bylo kopí. V Arkoně na Rujaně mělo božstvo Svantovit 300 koní a 300 bojovníků a osobního bílého koně. Není snad v tomto jezdeckém sboru jádro pozdější knížecí družiny? Mobilisace se děla posiláním provazu z lýčí od dvorce k dvorci, jak zaznamenal Kosmas, jenž se snad nazýval * vitъ. Z tohoto základu se odvozuje někdy slovo vítěz (církveš. vitedz), jež však někteří spojují i přímo s germ. * viking (s polabskou změnou k'-t'). J. Kostrzewski považuje „wić“ za válečnou kořist a odtud chápe výraz vítěz, vítězství. Je pozoruhodné, že mnohá složená epiteta slovanských božstev končí částicí -vit: Svantovit v Arkoně, Jarovit v Ologastu, Rujevit v Korenici, Porevit. Jsou to jen jména z doby válečného nebezpečí? Nepochybně zní příznačně. Společným rysem názvů těchto pomořanských božstev je jejich bojovnost. Ačkoli o olomouckém kultovém středisku podobné zprávy chybějí, nelze považovat asi za nekritické podle těchto analogií, že mělo v životě olomouckého „kmene“ obdobnou funkci. Pro charakter ahistorického mythického údobí je patrně velmi názorné, že případné válečné děje nejevily se jako určité historické události. Nezanechaly po sobě ani stopy v tradici. I tak důležitá událost jako bylo Samovo vystoupení zmizela v českomoravské paměti naprosto. Mythickému myšlení byla snad válka podobnou přírodním děním.

Posvátné místo na Olomouckém kopci, jak bylo již shora naznačeno, bylo pravděpodobně i místem soudu, práva. Lze tak soudit z některých náznaků o českém pohanství v Kosmově kronice a pak opět podle analogií. Podle Helmdolda existoval v Oldenbursku posvátný háj Prove, v němž bylo vynášeno právo každé pondělí. Kulturní počátky neznaly ještě systematické rozdělení funkcí, život byl tehdy jednotný. Světská vláda, kněžství a soudcovství splývalo.

19. Podle dosavadních výzkumů prehistorické archeologie nastal v druhé polovině VIII. století vývoj, jenž změnil společenské poměry starých Slovanů na Moravě a tedy i na Olomoucku. Co bylo výsledkem této změny, to nalzáme rozvinuto v IX. věku v moravském knížectví Mojmirůvců. Hmotným výrazem tohoto procesu byla pak stavba staroslovanských „kmenových“ hradů, počínající asi právě v druhé polovině VIII. století. J. Poulík správně zdůraznil, že tyto hrady nebyly budovány na obranu proti Avarům, jelikož jejich vznik spadá až do doby rozkladu avarské moci. Hlavním důvodem jejich zakládání nebyly tyto vnější podněty, nýbrž musily tu působit změny mnohem základnější povahy.

Nemůže být úkolem těchto stránek analyzovat podrobně vznik knížecí moci, již proto nikoli, že historie nemá dosud jasno v těchto věcech a že prameny na Olomoucku o tom úplně mlčí. Povšechně by bylo možno asi uvážit, že uvedený historický zjev vyplýval jednak z vnitřních, domácích podmínek, jednak z popudů vnějších, z cizích vlivů. Despotický princip v životě patriarchální velkorodiny vedl přímo asi k tomu, aby byl napodoben také v nadvelkorodinné teritoriální organizaci, jejíž zřízení bylo původně spíše jaksi kmenové, kolektivní. Na druhé straně do tohoto vývoje zasáhlo nepochybně křesťanství s celou svou antickou tradicí. Lze si tedy asi představit, že za zvláštní konkrétní historické situace usurpoval moc nad starou teritoriální jednotkou, jejíž společenská vazba byla stejně volná a tím vratká, silný jedinec. Jím, jak vidíme u Kosmy, počínala vlastní historie „kmene“. V tomto ohledu je pozoruhodné samo jméno knížete, kněze. Není to slovo slovanského původu, nýbrž je převzato z germ. * kuningaz (König, King, got. kuni – Geschlecht). Znamená vládu

urozeného pána. Kněz potlačil staroslovanského vladyku. Typická jsou jména moravských knížat: Mojmir (můj mir), Rastislav (rostoucí sláva), Svatopluk (mocný voj).

V IX. století na Moravě ve vyvinutém knížectví se knížecí vláda opírala o vojenskou jezdeckou formaci, tzv. družinu.⁴¹⁾ Proto se mluví o družinném státě, jenž pro státoprávní vědu představuje přechodní článek mezi předstátními „kmeny“ a mezi státem vyspěle feudálním. Družiníci byli vybraní muži, ozbrojení a vycvičení, které kníže opatroval vším potřebným jako jejich otec. Družina žila tedy z knížecích příjmů (hlavně naturálních dávek). V době války byla jádrem národního vojska.

Při vzniku knížecí moci na Moravě je, zdá se, zvláště pozoruhodný rychlý průběh tohoto vývoje. Tento nápadný zjev lze asi vysvětlit především známou polohou Moravy, její otevřeností a celkovým spádem k jihu, jenž ji spojuje s Panonií. Geograficky lze říci, že povodí řeky Moravy bylo jistým zázemím podunajských oblastí, prosycených kdysi římskou kulturou.

20. Jak se projevil uvedený vývoj na Olomoucku? Touto otázkou se dostáváme k hlavnímu protohistorickému problému ve vývoji Olomouce nebo snad ještě lépe: k vlastnímu vzniku Olomouce. Co bylo dosud uvedeno o Olomouci, bylo spíše jakýmsi přírodním koloběhem. Na počátku Olomouce stojí staroslovanský hrad. Jde o dnešní osadu Klášterní Hradisko. Na tomto místě, kdysi obklopeném bažinami řeky Moravy, představovaném nízkou terénní vlnou severně od Olomouckého kopce a brodu, založil r. 1077 údělný olomoucký kníže Ota s manželkou Eufemií benediktinský klášter a 3. února 1078 byla tam svěcena provisorní klášterní modlitebna sv. Štěpána olomouckým biskupem Janem.⁴²⁾ Již ve XII. století se tento klášter nazývá Hradiště. To nelze jinak pochopit než tak, že klášter vznikl na hradišti, tj. na zaniklém hradě. Skutečně, podobně chápali věc již pozdní klášterní analisté.⁴³⁾ Představovali si však starobylost a počátek tohoto hradu, proměněného na klášter, svým způsobem. Usoudili totiž, že nejstarší hrad se rozkládal na Olomouckém kopci u domu sv. Václava a že hrad Hradiště vybudoval proti němu teprve kníže Břetislav pro svou manželku Jitku, když podle Kosmy s ní odešel na Moravu (nikoli do Olomouce), kterou mu světil do vlády jeho otec Oldřich. Klášterní kronikáři premonstrátů porozuměli časovému vztahu obou olomouckých hradů právě obráceně. Ačkoli na Hradišti nebyl dosud proveden systematický archeologický výzkum, přece jak z celkové situace v Olomouci, tak z analogických poměrů na Moravě plyne to, co ostatně se stalo již běžným poznatkem novější literatury, totiž že Klášterní Hradisko představuje na Olomoucku „kmenový“ staroslovanský hrad. Olomoucký románský knížecí hrad byl založen na východní části Olomouckého kopce a bylo-li Klášterní Hradisko již v XI. století opuštěným „hradištěm“, že tam mohl vzniknout klášter, musilo být již tehdy starší než hrad v okolí dómu. Potom však je nutno posunout je nazpět aspoň do IX. věku, jelikož po zakládání hradů na Moravě v X. století není prostě stop.

⁴¹⁾ V. Vaněček, Les „družiny“ (gardes) princières dans les debuts de l'état tchègue, *Czasopismo prawno-historyczne (Annales d'histoire du droit)* II, 1949, 427. — V. Vaněček, Vnitřní organisace Čech a Moravy v době přemyslovské, *Věstník České akademie věd a umění* LI, 1942, 13.

⁴²⁾ Srov. např. L. Hosák, *Historický místopis země moravskoslezské* (1938), 488.

⁴³⁾ Srov. J. Teige, *Zpráva o pramenech dějin kláštera Hradiště u Olomouce*, *Věstník král. čes. spol. nauk* XII, 1893.

K podobnému výsledku lze dospět také tím, sledují-li se pozdní osudy ostatních „kmenových“ hradišť na Moravě. Na pustém hradišti Rajhradě, jehož funkce byla vystřídaná knížecím hradem Brnem, vznikl benediktinský klášter již za Břetislava I. Na Starém Městě-Velehradě u Uher. Hradiště (zaniklý hrad!), zastoupeném břetislavským hradem Spytihněví, byl založen cistercký klášter na začátku XIII. věku s metodějskou tradicí. Konečně i na Hradišti sv. Hypolita u Znojma,⁴⁴⁾ jehož nástupcem byl knížecí hrad na protějším ostrohu s rotundou sv. Kateřiny, je doloženo záhadné světské proboštví, připomínané již r. 1221. Shrňeme-li, lze považovat za velmi pravděpodobné, že Klášterní Hradisko je zbytkem prvotní, staroslovanské Olomouce.

O rozloze a rozvrhu tohoto staroslovanského hradu nemáme zatím dnes ani přibližnou představu. J. Pouлік mne upozornil na zbytek valu v okolí kláštera, bylo by však nutné, aby na Hradisku byly provedeny vykopávky. Bez nich, pouze na základě historických pramenů, nelze otázky Hradiska objasnit. Tak např. ikonografie kláštera Hradiska je pro tyto úkoly značně skoupá. Nejstarší dva použitelné pohledy na klášter se zachovaly teprve z konce XVII. století. Lze je tak datovat podle toho, že barokní novostavba kláštera, počatá v r. 1686, je na nich rozestavěna a křídlo nové prelatury dosud chybí. Jsou zajímavé jen z některých stránek. Obě kresby, jež v podstatě jsou stejné, zobrazují na horním okraji (tj. na jižní straně) silnici do Slezska (původně Polskou), vycházející z rondelu předbraní Hradské brány v Olomouci. Na dolním okraji listů je zachycen z ptačí perspektivy klášter Hradisko, spojený se slezskou silnicí nejkratší kolmou cestou se stromořadím lip (asi novou) po břehu Moravy, dále jinou delší stezkou po hrázích rybníků a konečně pěšinou přes louky. Pozoruhodné je snad zejména to, že klášter byl nejen na západě obtékán Moravou, ale že byl také od jihu chráněn systémem tří rybníků. Okolí kláštera bylo tedy zřejmě vodnaté. Hlavní přístup ke klášteru, od jihu, byl veden po hrázi mezi dvěma rybníky. Na hrázi stála dřevěná brána. Nato cesta ústila u kláštera (jihovýchodního nároží) do věžovité brány, mezi níž a klášterem lze pozorovat most, nepochybně přes příkop. Pravoúhlá dispozice barokního kláštera s nárožními věžemi jeví se totiž na obou kresbách obehnaná příkopem (u budovy) a za ním jakýmsi náspem. Považovat tyto násypy za zbytky staroslovanských valů je velmi nepravděpodobné. Spíše jde jen o vodní příkopy z renesanční nebo raněbarokní doby, jež obklopovaly klášter jako nějakou vodní tvrz nebo zámek. Generální projekt barokního kláštera od italského architekta G.P. Tencaly totiž navrhoval klášterní budovu v podstatě na půdoryse raněbarokního zámku. Obě uvedené kresby zakreslují také na východním náspu původní farní kostelík sv. Štěpána, drobnou podélnou stavbu obklopenou hřbitovem. Již tato situace nasvědčuje, že se u náspu nemohlo jednat o dávný val. K oběma pohledům je ostatně nutno podotknout, že podání násypů je na nich nepochybně přehnané.

21. Pokud jde o písemné prameny k dějinám kláštera Hradiska, rodinného ústavu a pohřebiště olomouckých Přemyslovců, mohou nás zajímat jen potud, nezachovala-li se v nich náhodou aspoň zmínka o nějakých stavbách na hradišti, které by byly starší než založení kláštera. Byly by to přirozeně především památky církevní architektury. Předpoklad této možnosti není zcela planý. Vzdor

⁴⁴⁾ Fr. Kalousek, Velkomoravské hradisko ve Znojmě-Hradišti na Moravě, Sborník prací filosof. fakulty brněnské university IV, 1955, řada C, č. 2, str. 9.

neblahým osudům Moravy na začátku X. století a na rozhraní prvního tisíciletí, zdá se přece jen pravděpodobné, že kulturní kontinuita mezi IX. a X. věkem a mezi X. a XI. stoletím nebyla úplně přerušena. Lze ovšem již předem uvést, že výsledek zkoumání v tomto směru bude nevalný. Do dějin kláštera na olomouckém Hradišti v starší době dovolují nahlédnout kromě listin také dva výpravné prameny. Jsou to předně hradištsko-opatovické anály, které vznikly ještě za benediktinských počátků kláštera před polovinou XII. věku. Původní benediktinský řád na Hradisku usazený byl totiž kolem poloviny XII. věku — patrně přičiněním olomouckého biskupa Jindřicha Zdika — odstraněn a místo něho tam uvedena tehdy modernější řehole premonstrátská.⁴⁵⁾ Druhou kroniku sepsal premonstrátský mnich Jan Tetzelius, o němž bylo zjištěno, že žil na Hradisku za opata Jiříka Pavorina z Pavorinu (1594–1608). Tetzeliovy anály jsou sice pozdním sepsáním, ale autor zřejmě užil starších ztracených pramenů, takže v něm narážíme na stopy různých pozoruhodných tradic.

Tento Tetzelius naznačuje, že při založení kláštera v XI. století byl konventu darován starší kostel sv. Štěpána, jenž již v Tetzeliově době stál mimo klášterní ohradu. Mnohem starší hradištsko-opatovické letopisy se sice nezmiňují o něčem podobném, to však při jejich stručné povaze mnoho neznamena. Tetzeliem naznačenou polohu sv. Štěpána bylo možno sledovat na uvedených pohledech ještě na konci XVII. věku. Uvedené situování této svatyně je dosvědčeno i prameny z barokního údobí. V klášterních diářích⁴⁶⁾ se líčí poloha kostelíka nebo kaple sv. Štěpána tak, že leží mimo klášter „in vallibus“, popř. „in vallo monasterii situm“, „extra muros monasterii situm“. U kaple býval kdysi kamenný lom. Roku 1701 bylo nutno zřídit přes tento lom dřevěný most, aby procesí mělo přístup do kaple. Kaple sv. Štěpána „na valu“ byla zbořena za opata Sancia (1721–1732), který místo staré kaple dal vybudovat nový centrální kostel sv. Štěpána (1730–1731), jenž dodnes slouží za farní chrám osady Klášterního Hradiska a je úzce spojen s bývalou klášterní budovou.

Jde hlavně o otázku, zda na hradišti snad neexistoval již v době předklášterní nějaký kostel (sv. Štěpán?), u něhož by byl klášter v XI. století založen. Zprávy o středověkých stavebních dějinách kláštera jsou kusé. Klášter vznikl ke cti sv. Štěpána 1077 a již v únoru 1078 byla tam vysvěcena modlitebna (oratorium) téhož světce. Z toho plyne, že původní klášterní kostel byl zasvěcen sv. Štěpánu. Tyto údaje o počátcích kláštera mohly by budit určité rozpaky. Především titul klášterního kostela (sv. Štěpán) není snad u benediktinského kláštera zcela obvyklý. Poněkud nápadná je i rychlost, s níž klášter začal žít. Šlo by asi o dobu půl roku, což ovšem by se snad vysvětlovalo tím, že prvotní klášter byl velmi pravděpodobně jen dřevěný, provisorní. Avšak proč v tom případě nebyla klášterní svatyně svčena na podzim po ukončení stavební sezóny, nýbrž na konci zimy, v níž se stavební práce neprováděly? Jinak termín „modlitebna“ (oratorium) by poukazoval na provisorium. Není arci jisté, míní-li se nově zřízené provisorium nebo starší budova za provisorium považovaná. Ještě za benediktinů, přibližně za půl století, došlo v klášteře k další stavební činnosti. Hradištsko-opatovické letopisy mají záznam,⁴⁷⁾ že roku 1133 byla na Hradisku svčena kaple sv. Jiljí, jež se v klášteře připomíná také ve XIV. věku,

⁴⁵⁾ V. Novotný, Uvedení premonstrátů do kláštera Hradištského na Moravě, ČMM L, 1926, 155.

⁴⁶⁾ Státní archiv v Brně, Premonstráti na Hradisku, diář č. 38, 43.

⁴⁷⁾ FRB II, 395.

kteřou však dnes není možno lokalizovat. Mimoto klášterní analistika zachovala zprávu, že čtvrtý benediktinský opat Bohumil (Deocarus) začal r. 1138 od základů stavět původní část kláštera, jelikož prý byla zchátralá, a to ve větším rozsahu. Tuto přestavbu by bylo možno pochopit nejspíše tak, že se přikročilo k budování definitivního kláštera místo provisorních staveb, když klášter svým hospodařením shromáždil k tomu určité prostředky. Zdá se, jakoby Bohumilova činnost se týkala obytných klášterních částí, neboť o kostele se nemluví. Nato kolem poloviny XII. století byl benediktinský řád z Hradiska odstraněn a uveden sem premonstráti. Pozdější klášterní letopisci, kteří zřejmě za zcela jiných právních poměrů nemohli porozumět tomuto knížecímu zásahu do práv kláštera, vysvětlovali tuto změnu urážkou kněžny Durany, které se dopustil jeden z mnichů. Je ovšem sotva pochybné, že příchod premonstrátů byl proveden zásahem Jindřicha Zdika († 1150) a že historka kněžny a mnicha je nepravděpodobná. Povšimnutí však asi zasluhuje vylíčení prostředí, v němž Durana byla milostně obtěžována mnichem. Stalo prý se to „in podiolo sive ambulacro“, kudy se chodilo z hradu do kláštera. O tom však ještě později. Kniže potrestal urážku kněžny tím, že prý opata Bohumila a dvacet mnichů dal za živa zazdit do kaple sv. Michala. Konečně do této doby, jelikož se věc spojuje s Jindřichem Zdikem, spadá ještě jedna zajímavá zpráva, v pramenech silně zmatená. Uvedený olomoucký biskup prý dovolil, aby olomoucká kapitula a klášter Hradisko provedly mezi sebou směnu. Klášter odevzdal kapitule kostel sv. Mořice v Olomouci se vším příslušenstvím (s 13 pozemky, domy a zahradami) a přijal za to dvě svatyně, totiž malý kostelík sv. Štěpána, jenž byl farním, a druhý kostelík sv. Michala s vyvýšenou věží (cum turre elevata), kde je nyní brána klášterní, a mimoto ještě rozsáhlou štěpnici, jež byla pak spojena s konventní zahradou. Kostel sv. Mořice byl prý totiž klášteru darován s patronátním právem již za třetího benediktinského opata Paulina (1115–1136?) od bratří Gotharda a Sarana. Údaj o uvedené výměně přináší také fragment českomoravské kroniky (se zlomkem kapitulního nekrologu), zachovaný v Cerroniho sbírce. Vročení této události je však v kronikách zcela spletené.⁴⁸⁾

Premonstrátský opat Michal (kol 1174) obehnal klášter vysokými zdmi (vystavěl prý také kostel v Kyjově „e quadratis lapidibus“). Za opata Hilaria r. 1197 byl nově („a novo“) vysvěcen hlavní (větší, maior) klášterní kostel ke cti Spasitele a sv. Štěpána od olomouckého biskupa Engelberta. Opat Bonifác (1216–1223) vybudoval velký hospital a opatský dům od základu. Byl pohřben před hlavním oltářem sv. Štěpána. Roku 1241 vypálili Tataři klášter a velký kostel sv. Štěpána se zřítíl. Opat Robert (1240–1267) opravil hlavní kostel sv. Štěpána a dal jej konsekrovat r. 1257. Tehdy bylo svěceno i šest kaplí, totiž kaple Nanebevzetí P. Marie, druhá Zvěstování P. Marie v ambitu, třetí sv. Štěpána, čtvrtá sv. Bartoloměje, pátá sv. Vojtěcha a sv. Jiří, šestá sv. Michala (byla prý stále zavřena).⁴⁹⁾ Robert také opevnil klášter zdí a příkopem. Obnovil dále dormitorium, refectorium, ambit, hospic, nemocnici. Vystavěl novou kamennou jizbu pro čeleď a opravil hospodářské budovy. Za opata Romana (1299 až 1310) byla prý vystavěna nemocnice a koupěn lekciónář za 10 hriven. Opat

⁴⁸⁾ B. Dudík, Mährens Geschichts-Quellen, I. Bd. (1850), 275.

⁴⁹⁾ Gotická kaple v ambitu je patrná ještě na pohledech z XVII. století. V té době však byla dedikována P. Marii Sněžné. Roku 1271 obdaroval Pardus z Horky kostel sv. Štěpána a kapli P. Marie na Hradisku (CDM IV, str. 61, č. 48). Deseti hriven stříbra mělo být použito na rozšíření kaple. Po provedení rozšíření měly být v kapli pohřbeny kosti Pardusových rodičů a také Pardus sám si vymíňuje v kapli pohřeb.

Jindřich († 1322) byl pohřben v kapli sv. Bartoloměje, opat Bedřich († 1336) v kapli sv. Vojtěcha a sv. Jiří. V době opata Tervarda (1365–1381) byl opraven ambit, refektář a jiné budovy.⁵⁰⁾ Jeho nástupce Petr Hořínek (1381–1382) otevřel kapli sv. Michala ležící u vstupu do kláštera a našel v ní kostry kdysi nevinně zavražděných benediktinů. Po něm následující opat Štěpán (1382–1386) dal kapli sv. Michala vysvětit olomouckým biskupem Petrem. Opat Vikéř z Křenic (1386–1395) obnovil kaple sv. Jiljí, sv. Vojtěcha a sv. Jiří. Zmíněnou kapli sv. Michala „in abbatis“ zrušil a na jejím místě založil kapli sv. Voršily, jež byla také hned konsekrována. Kostí benediktinů z kaple sv. Michala byly přeneseny do kaple P. Marie v ambitu. Vikéř byl pohřben v hlavním kostele sv. Štěpána. Roku 1432 byl klášter na Hradisku pobožen olomouckými měšťany, jelikož město mělo obavu, aby se nestal husitskou tvrzí v blízkém jeho okolí. Pouze kaple sv. Štěpána „extra monasterii muros sita“ zůstala zachována, snad proto, že sloužila jako farní kostel. Tím skončilo jedno údobí stavebních dějin kláštera. Zprávy z pozdější doby nemají pro nás celkem významu.

Jak patrně z předešlých údajů kronik, lze pravděpodobně předpokládat, že asi teprve po příchodu premonstrátů došlo v druhé polovině XII. století ke stavbě nového hlavního klášterního kostela, jenž byl svěcen r. 1197. Byl dedikován opět sv. Štěpánovi a měl hlavní oltář tohoto mučedníka. Očekávalo by se, že v premonstrátském klášteře bude klášterní chrám zasvěcen spíše P. Marii. V barokní době vskutku konventní kostel nesl patrocínium Nanebevzetí P. Marie. Avšak zprávy ze středověku mluví stále o hlavním kostele sv. Štěpána, pouze listina z r. 1249 ojediněle označuje klášter titulem „ecclesia beate Marie Virginis sanctique Stephani prothomartyris“.⁵¹⁾ Podle svěcení kostela r. 1257 lze si věc představit — za pravděpodobného předpokladu, že nový konventní chrám byl basilikou s třemi apsidami a s případnou kryptou — asi tak, že hlavní apsida (kaple) byla zasvěcena sv. Štěpánu, dvě vedlejší apsidy Nanebevzetí P. Marie a sv. Bartoloměji, krypta sv. Vojtěchovi a sv. Jiří. Patrocínium sv. Vojtěcha lze pochopit z toho, že podle staré tradice přišel první benediktinský konvent na Hradisko z Břevnova. Kromě hlavního kostela sv. Štěpána existovala však již ve středověku u kláštera druhá, malá svatyně sv. Štěpána, jež měla farní práva a stála „extra septa monasterii“. Byla tam dále kaple P. Marie v ambitu a kaple sv. Michala u klášterní brány (a v blízkosti prelatury).

22. Původ farního kostelíka sv. Štěpána je možno vysvětlit poměrně snadno. Benediktinské kláštery neměly obvykle u kláštera zvláštní samostatné svatyně pro farní správu. Kostel laiků s případnou křestní funkcí býval jakožto západní budova součástí mnišské konventní basiliky. Naproti tomu premonstrátské kláštery se zabývaly farní správou a mívaly proto při klášteře zvláštní farní kostely. Lze tedy předpokládat, že po příchodu premonstrátů na Hradisko byl vystavěn nový konventní kostel, zasvěcený z tradice znovu sv. Štěpánovi a mimoto Nanebevzetí P. Marie, ale že původní modlitebna sv. Štěpána nebyla zbořena, nýbrž určena za farní kostel. Podobný postup je možno zjistit u premonstrátského kláštera v Zábrdovicích u Brna na zač. XIII. století. Tam byl

⁵⁰⁾ P. Michael Siebenbacher, *Historica relatio de conditoribus primo arcis, dein monasterii Gradicensis* (Státní archiv v Brně, Premonstráti na Hradisku, rkp. č. 37, fol. 159).

⁵¹⁾ CDM III, str. 109, č. 142. — Listina je padělkem, vzniklým před r. 1270, srov. J. Šebánek, *Archivy zrušených klášterů mor. a slez.* (Publikace zem. arch. v Brně, n. ř. I, 1932), str. 18, č. 106. — Viz též J. Šebánek—S. Dušková, *Kritický komentář k moravskému diplomatáři* (1952), 102.

konvent uveden k staršímu, existujícímu kostelíku sv. Kunhuty, jenž sloužil nejprve za provisorium. Po vybudování nového konventního chrámu P. Marie stala se svatyně sv. Kunhuty kostelem farním.

Mnohem záhadnější jsou zprávy klášterní analistiky o kapli sv. Michala na Hradisku. Bylo již uvedeno, že opat Petr Hořínek r. 1381 otevřel tuto svatyni, jež prý byla po staletí zazděna a jejíž otevření mělo být stíháno trestem papežské klatby. Našel v ní nějaké kostry, prý benediktnů. Historice o zazděných mniších nelze ovšem věřit. J. Teige upozornil, že výmysl souvisí s nepochopitelnými zprávami o zazdívání klášterníků při tzv. přísné řeholi. Titul kaple (sv. Michal) a údaj o nalezených kostrách mohl by nasvědčovat tomu, že svatyně sv. Michala byla snad karnerem, tj. poschodovou hřbitovní kaplí, jejíž první patro tvořilo kapli, přízemí kostnici. Stavební typ karneru je znám na jižní Moravě v pozdněrománském údobí XIII. století. Objevuje se tam vlivem Podunají v německých kolonizačních trhových osadách. Schema samo je ovšem mnohem starší. Patrový karner sv. Michala je doložen v benediktinském klášteře ve Fuldě již v karolinském údobí, z doby kol r. 822. Kdyby předpokládaný karner na Hradisku vznikl činností benediktnů v počátcích kláštera v druhé polovině XI. věku, byl by v naší architektuře asi zjevem ojedinělým. Není známo, že v některém našem klášteře karner existoval. Jinak by se patrocinium sv. Michala u této kaple na Hradisku mohlo vysvětlovat ještě i tak, že svatyně ležela u klášterní brány (ad monasterii introitum tunc sitam). Zasvěcení archanděli Michalovi by se pak dalo chápat jako ochrana přístupu. Podle toho by bylo nutno vykládat „turris elevata“ u kaple buď jako vyvýšenou věžku-lucernu nebo snad lépe „nadstavenou věž“. V druhém případě by bylo možno uvažovat o kapli v prvním patře věže s branou, příslušející snad k opatovu dvorci, takže by i platilo, že kaple sv. Michala byla „in abbacia“. Proč by však byla kaple zazděna a kde by se v ní vzaly kostry? Předpoklad o karneru zdá se tedy být přece jen věrohodnější. Velmi nesrozumitelná je konečně zmínka o papežské klatbě, vztahující se ke kapli. Je tento údaj kronikářskou fantasií nebo je v něm zrno skutečné tradice? Není to snad náznak, že svatyně kdysi sloužila jinému obřadu než byl latinsko-římský kult?

Se zavedením premonstrátské farní správy u původní svatyně sv. Štěpána na Hradisku souvisí snad také ona nepřesná a spletená zpráva o výměně kostela sv. Mořice za kaple sv. Štěpána a sv. Michala mezi klášterem a olomouckým biskupstvím. Mohla by se vyložit tak, že klášter se zřekl sv. Mořice za udělení farních práv kapli sv. Štěpána a že tedy jde o zmatené podání výsledku nějakého ujednání o farních obvodech v okolí olomouckého hradu. Některé body zprávy však mohly by naznačovat, že tento výklad nemusí být asi jednoznačný. Olomoucký biskup Jindřich Zdik byl nepochybně zanícený obnovitel tradic moravského biskupství. Lze tak soudit např. z toho, že za něho se objevuje tendence navazovat na moravské biskupství X. století. Do pořadí olomouckých biskupů jsou tehdy poprvé započítáváni také biskupové na Moravě z doby před založením olomouckého biskupství r. 1062. Tatáž snaha se jeví i ve Zdikově úsilí získat pro olomoucké biskupství Podivín, jenž byl majetkem pražského biskupství. Olomoucký hradní velkofarní kostel a později kostel biskupský mohl být dědicem a nástupcem nějaké církevní organizace X. století, představované kostelem nebo kostely na starším slovanském Hradisku. Nečinil si snad Jindřich Zdik nárok na církevní majetek původní Olomouce a nevyměnil jej klášteru za klášterního sv. Mořice? Může-li se věřit údají kronik, nešlo při směně jen o kapli sv. Štěpána, nýbrž i o sv. Michala a mimoto o drahou za-

hradu, sloučenou po výměně s konventní zahradou. Podle pohledů ze XVII. století ležela klášterní zahrada v těsném okolí kláštera na jihovýchodní straně. Je těžké si představit, že by olomouckému biskupství nebo obecně olomouckému kostelu mohla v blízkém sousedství kláštera připadnout půda po jeho založení r. 1077. Možnější by to bylo tehdy, kdyby majetek olomouckého kostela na Hradisku byl starého původu. Velkofarní kostel v Olomouci, založený v XI. věku, měl podle celkové situace na Moravě nepochybně předchůdce a je nejpřirozenější, že jeho věno lze hledat v příslušenství původního, staršího chrámu. Nelze ovšem zapírat, že s ohledem na dochovanost uvedených zpráv se pohybujeme na poli pouhých domněnek. Nebylo by však na druhé straně správné, kdybychom se nepokoušeli vytěžít co nejvíce z chudé a nejasné mluvy pramenů.

Jisté závěry snad plynou i z titulu původního kostela sv. Štěpána. Patrocinium sv. Štěpána je v našich zemích z raného středověku vzácné. Lze připomenout hlavně kapitulní hradní chrám sv. Štěpána v Litoměřicích. Zsvěcení na Hradisku není patrně ve vztahu přímo s benediktinským řádem. Vzniklo-li až r. 1077, mohlo by souviset, podobně jako v Litoměřicích, s Mohučí, kde východní chór dómu byl dedikován sv. Štěpánu. Pražská i moravská diecése byla totiž součástí arcidiecése mohučské. Na olomouckém Hradisku šlo by ovšem o klášter, jehož řehole měla své tradice. Proto není možné zcela vyloučit myšlenku, že titul sv. Štěpána nesouvisí s klášterem z XI. století a že tedy svatyně sv. Štěpána mohla na Hradisku existovat před založením kláštera. I v tom případě by patrocinium mohlo být odrazem příslušnosti k Mohuči, ale pouze po r. 973. Pokusil jsem se již kdysi dokázat, že na Moravě bylo založeno nebo obnoveno biskupství v druhé polovině X. století, asi současně se vznikem biskupství pražského a že bylo jako toto podřízeno Mohuči.⁵²⁾ Titul sv. Štěpána by však mohl ukazovat také na pasovský vliv, neboť pasovská diecése často zasvěcovala své kostely tomuto světcovi. Pak by však mohla svatyně sv. Štěpána na Hradisku snad pocházet i ze starší doby, tj. před r. 973.

Z předešlého je patrné, že rozbor historických pramenů nedovedl otázku staroslovanského Hradiska vyjasnit. Objevily se pouze určité možnosti, že snad na něm existovaly před XI. stoletím některé stavby, snad kaple sv. Štěpána, popř. i sv. Michala. Bez archeologického výzkumu lokality nelze se proto problému Hradiska přiblížit. Není ovšem zaručeno, jak zdařilé výsledky by vykopávky přinesly, jelikož hradištní kulturní vrstvy mohly být porušeny nebo zničeny středověkou a rozsáhlou barokní stavební činností kláštera.

23. Jestliže nebylo zatím možno uvést o olomouckém Hradisku podrobnější údaje, lze je aspoň charakterisovat obecně, popř. předpokládat některé závěry, k nimž lze dospět analogiemi.⁵³⁾ Především je možné upozornit na jeho typickou polohu v Hornomoravském úvalu, jež se velmi podobá situaci Starého Města u Uher. Hradiště a Rajhradu na Brněnsku. Staroslovanská hradiště leží přímo ve středu osídleného území, jsou tedy úzce spjata s domácím obyvatelstvem. Tím se nápadně liší od situování starších hradišť lužického lidu i keltských oppid. Zejména keltské hrady svou odloučeností jsou nepochybně výrazem okupační nadvlády a mimoto výsledkem mezinárodní výroby a mezinárodního obchodu po dálkových cestách. Dřívější organisace hradišť hájí také z obranných důvodů nejvíce přístupy do kulturních oblastí. Není ovšem sporu o tom,

⁵²⁾ V. Richter, O středověké architektuře na Moravě, ČMM LXV, 1948, 1–84.

⁵³⁾ Srov. M. N. Tichomirov, Drevněruskijje goroda (Učenyje zapiski, 1946).

že i staroslovanská společnost chránila hradišti „zemské“ brány, jelikož při tehdejších způsobu války drancováním se doporučovalo zdržet nepřítele hned na hranicích území. Na těchto místech však snad bylo použito spíše hradišť, která tam existovala již dříve. To platí asi o Líšni u Brna, na Olomoucku pak např. o starém hradišti u Lulče ve Vyškovské bráně, odkud jsou známy i slovanské nálezy. Tzv. „kmenové“ hrady představují však novotvary, obvykle rovinné na rozdíl od hradišť vrcholových. Mohlo by se snad říci, že jsou „národním“ projevem, kdyby nešlo o vyložení anachronismu.

Situování staroslovanského Hradiska u Olomouce je zvláště pozoruhodné. Ačkoli přímo nad brodem v řece Moravě se rozkládal Olomoucký kopec, takže hrad založený na tomto návrší by byl přechod přes řeku hájil nejučinněji, přece se staré hradiště nalézá severněji na méně výhodném terénu, daném nevýrazným vyvýšením půdy v bažinách. Zato břetislavský hrad v XI. století využil již nejpřirozenějšího a tím nejvíce se nabízejícího místa a zaujal polohu na Olomouckém kopci. Musily se tedy asi změnit poměry a zmizet důvod, jenž bránil založení staroslovanského hradu na nejnápadnějším přírodním útvaru Olomoucka. Domněnka, že pro staré Slovany VIII. století znamenal bažinný hrad lépe chráněnou pevnost než typ vrcholového hradu, je sotva věrohodná. Existují na Moravě současná slovanská hradiště, usazená na příkrých ostrozích, jako např. znojemské Hradiště sv. Hypolita nebo již uvedené hradiště u Líšně. Okolnost, že na těchto místech lze zjistit před slovanská opevnění, nemá pro slovanský způsob zakládání hradů patrně důležitost. Ostatně u hradišť v bažinách za určitých údobí nebo v určitých rocích mohla se jejich nepřístupnost, závislá na vodním stavu, stát problematickou. Proto asi bude nejpravděpodobnější, že při vzniku staroslovanského Hradiska platil Olomoucký kopec jakožto posvátný za místo hájené, tabuované. V XI. věku tyto zábrany neměly již váhy. To by však také znamenalo, že v době budování původního hradu Olomouce náboženské pohanské představy působily ještě v plné síle.

Moravské „kmenové“ hrady vznikaly na velkých křižovatkách starých obchodních cest. Lze to zjistit jak u olomouckého Hradiska, tak např. u Starého Města u Uher. Hradiště a u Rajhradu. Byly proto nepochybně též obchodními centry určitých území. Od pozdějších knížecích hradů XI. století, vznikajících na týchž místech nebo v blízkém okolí, se liší podstatně svou strukturou. U knížecích hradů pozdějšího středověku převládala sídelní funkce knížete a jeho družiny, sídliště-osada s tržištěm se nalézala vždy mimo hrad, někdy nikoli v bezprostřední blízkosti. V Praze např. od Hradčan je staroměstské podhradní tržiště poměrně dosti vzdáleno. Knížecí hrady na Moravě z XI. věku byly tedy především sídly úzké panské vrstvy. U moravských staroslovanských hradů lze však pravděpodobně předpokládat, že osada s tržištěm se rozkládala přímo v obvodu opevnění hradu. Staroslovanské hrady se podobaly proto spíše „městům“, měly oproti knížecím feudálním hradům jakýsi kolektivní charakter. U olomouckého Hradiska není sice možné dnes tuto povahu zjistit; snad jen to, že v jeho bezprostředním okolí se nezachovala vůbec žádná osada, by mohlo poukazovat na předpokládané uspořádání. Ve Starém Městě u Uher. Hradiště se však udržela tradice trhové osady až do první polovice XIII. století. Teprve královská komise v polovině téhož věku rozhodla, že místo dnešního Uher. Hradiště bude výhodnější pro městskou obec. Mimoto i v Líšni je na hradišti doložena sídlištní jednotka.

Důležitá je otázka, zda na staroslovanských „kmenových“ hradech-městech byl od jejich počátku izolován opevněním zvláštní okrsek vlastního, vnitřního

hradu nebo vznikali-li vnitřní hrad, odlišený od předhradí, teprve dodatečně. K. Guth před několika málo desetiletími uvažoval o dodatečném zřizování „knížecích“ vnitřních hradů na hradištích českého „kmene“. S touto otázkou pak byla úzce spojena i představa o útočistném charakteru nejstarších slovanských hradišť (refugia).⁵⁴ Proto na Moravě také I. L. Červinka mluvil o staroslovanských refugiích, tj. hradech osídlených jen občasné, v dobách válečného nebezpečí. Bylo by snad možné podotknout, že v literatuře o pomoravských slovanských hradech vládly podobné představy. Tam prý na hradištích stály pohanské svatyně, k nimž se lid shromažďoval jen za slavností posvátného roku. V českomoravských poměrech je dnes myšlenka trvale neosídlených refugií, aspoň u tzv. „kmenových“ hradů, opuštěna. Tím snad není nutno existenci útočišť zcela zamítat. Bylo by možné, že v předhradištní době využívali Slované za nepřátelských vpádů starších před slovanských hradišť k obraně v útočistném smyslu. Bylo shora připomenuto, že tato stará hradišiska se často nalézala právě při „branách“ do osídleného území. Tak by se snad dala vysvětlit zpráva o bitvě u Vogastisburku r. 631, tedy v době, kdy českomoravští Slované sami hrady nebudovali. Jinak již sama ústřední poloha „kmenových“ hradišť dosvědčuje spíše jejich neútočistnou povahu, jelikož refugia by byla spíše vhodnější na okrajích oblastí při ohrožených vstupech. Podle dosavadního nového archeologického výzkumu staroslovanských hradišť na Moravě se pak zdá, že staroslovanská hradišiska měla vytvořena vnitřní hrady hned od svého vzniku. Vnitřní hrady, odloučené valem od předhradí, se nalézaly na hradišti v Líšni a ve Znojmě-Hradišti sv. Hypolita. U těchto vrcholových ostrožných hradů by bylo možno ovšem namítnout, že rozvrh hradu na vnitřní hrad a předhradí byl tam dán snad již starším opevněním nebo obecně starší situací. Avšak členění hradu na vlastní hrad a předhradí se nalézá i u nových hradů rovinných v bažinách. Jak mi sdělil Vil. Hrubý, hradiště ve Starém Městě u Uher. Hradiště bylo opevněno třemi oblouky valů, které uzavíraly ohyb řeky Moravy. To znamená, že vlastní hrad vymezený prvním vnitřním valem, byl obklopen dvěma předhradími. Ve vnitřním hradě stál kostel, objevený v zahradě Schildrova mlýná v poloze Na valách, na prvním předhradí druhý kostel, zjištěný v trati zv. Špitálky. Také Jos. Poulík mi laskavě vysvětlil, že na nově objeveném hradišti v Mikulčicích u Hodonína existoval uprostřed hradišiska s osadou zvláštní areál vnitřního hradu. Lze tedy chápat věc tak, že v „hradu-městě“ bylo od počátku odlišeno zvláštní území „hradu-sídla“ nepochybně knížecího a že kníže se odlučoval valem od ostatního „kmenového“ prostředí. Staroslovanský hrad měl by tedy – vzhledem ke knížecím hradům XI. století – určitý přechodní charakter. Byl by asi na jedné straně výrazem kolektivního „kmene“, na druhé straně osobní moci knížete. Tato dvojnásobná povaha by mohla odpovídat teprve vzrůstající knížecí moci, naopak by však také poukazovala asi na to, že vznik hradů je podmíněn vznikem knížecí nadvlády. Tak se vznik hradů jeví i v přemyslovské pověsti. Nástupem knížecí vlády začíná stavba hradu.

24. Stavbou hradů v staroslovanském údobí vstupuje do dějin předhradištní kultury olomouckých Slovanů nový živel. Do té doby to byla tzv. primitivní civilizace (z umělecko-historického hlediska), jelikož neznala velkého umění. Hradním dřevěným stavitelstvím se objevil mezi památkami hmotné kultury (obytným stavitelstvím, keramikou, nástroji) objekt, jenž měl aspoň něco spo-

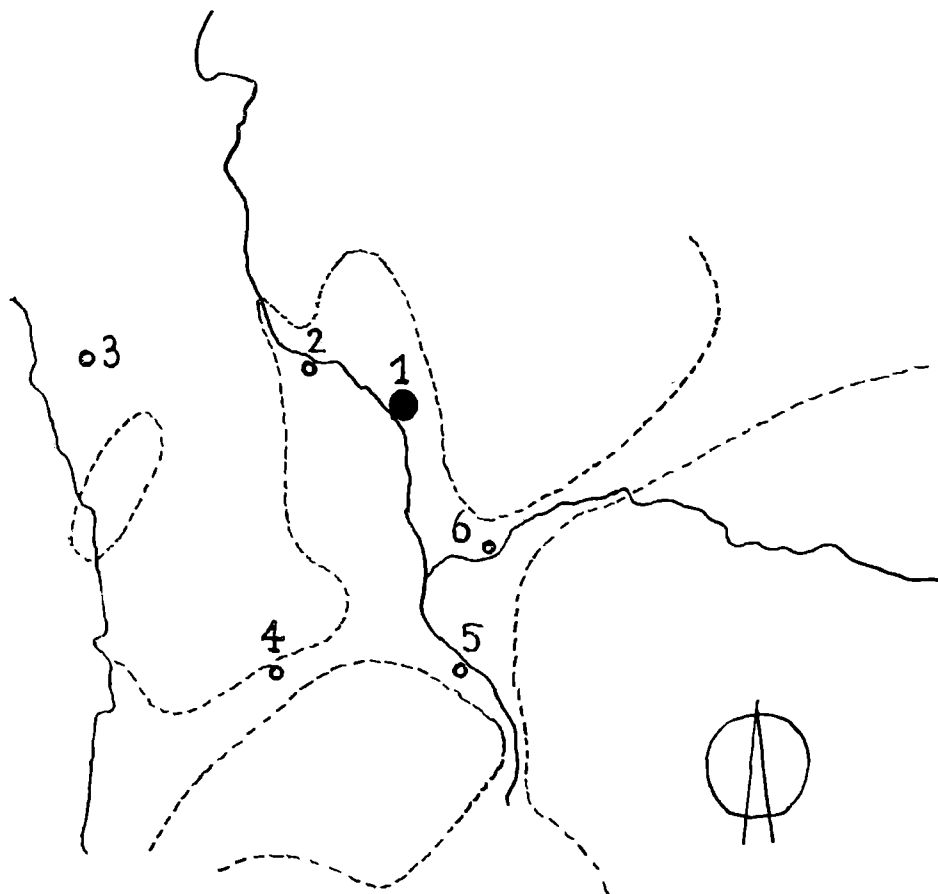
⁵⁴ K. Guth, Praha, Budeč a Boleslav (Svatováclavský sborník I, 1934, 686).

lečného s velkou architekturou, totiž velké měřítko. Umělecká tvorba není zjevem, jehož rozsah a meze by byly přesně určitelné. Na jedné straně jakožto pravda o světě splývá ve svých počátcích s jinými projevy kulturními, obyčejně s náboženskými představami. Na druhé straně, jelikož umělecké dílo je lidským výtvořem, věčným artefaktem, ztrácí se zrod umění v řemesle. Z účelového hlediska se tato základní struktura umění projevuje jako polarita sakrálnosti a profánnosti, jež na nejnižším stupni znamená užítkovost, tj. služebnost a spolehlivost. Staroslovanský hrad byl ještě silně proniknut touto užítkovostí. Jevil sice již také jistou pravdu o slovanském společenství, v němž vznikal, ale tato pravda byla zatím málo výmluvná a nezachoval ji pro budoucnost, jelikož nebyl postaven v monumentálním materiálu. Přesto jsme zde pro jeho velké měřítko na začátku velké světské architektury, k níž Slované dospěli patrně vlastním vývojem. V oboru sakrálního stavitelského umění, nehledíme-li k některým náznakům ve způsobu pohřbívání, byl samostatný vývoj u Slovanů přerušen pokřtěním českých zemí a přenesením cizí monumentální stavby, závislé na antických tradicích. Z toho vyplynul v následujících stoletích známý dualismus domácího světského a dřevěného stavitelství a cizího kamenného církevního umění, vládoucí hluboko do středověku. Vznik velké monumentální architektury je historickou záležitostí, pro niž velmi názorný příklad poskytuje egyptská kultura jakožto umělecká oblast, na kterou v začátcích nepůsobily žádné cizí vlivy vyššího umění. Je předem nepochybné, že velká architektura (a umění vůbec) předpokládá pokročilou společenskou organizaci. Jednotlivá patriarchální rodina si nemohla pro sebe budovat staroslovanský hrad. Tím však asi nejsou vyčerpány podmínky pro vznik monumentálního díla, jež je monumentem, tj. památkou. Památka nemůže být památkou bez historie. Jelikož mytická doba celou svou podstatou byla ahistorická, je vůbec možné, aby se objevilo za mytického stavu společnosti velké umění? Vznikl-li staroslovanský hrad Olomouc, jak nutno se domnívat, ještě za plné platnosti pohanských náboženských představ, musila se stát z mythu historie. „Spása“ totiž není dána jen věčným opakováním přírodního dění, periodickým příchodem jara, nýbrž také konkrétní, jedinečnou „blahou činností“ nějaké určité historické osoby. V tom je zrno pravdy euhemerismu. Eponym Přemyslovců nebyl zřejmě bez důvodů „Přemyslem“. Stal se mythem, avšak rod přece musil mít předka. Bez smyslu rovněž asi není skutečnost, že atributy pohanských božstev jsou podobně tvořeny jako jména historických knížat. Za určitých historických událostí mění se tedy mythus v historii a Hradisko u Olomouce je pozůstatkem začátku této historie na Olomoucku.

25. Mělo by se ještě zjistit, jak rozsáhlé bylo toto Olomoucko. Bylo snad Hradisko u Olomouce jediným „kmenovým“ hradem v Hornomoravském úvalu? Na tuto otázku lze velmi obtížně odpovědět, protože chybějí vodítka. Zdálo by se sice, že je snad možné dovolat se v této věci soupisu slovanských „kmenů“ tzv. Geografa bavorského, jehož práce se klade nyní obvykle mezi počátek a konec IX. století.⁵⁵⁾ Jde o „Descriptio civitatum et regionum ad septen-

⁵⁵⁾ Fotoreprodukce u *Fr. Píkrýla*, Denkmale der Heiligen Konstantin (Cyrill) und Method in Europa (1920), tab. I–II. – Též u *B. Horáka* a *D. Trávníčka*, Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (tzv. Bavorský geograf, Rozpravy Čs. akademie věd, řada SV, LXVI, 1956, seš. 2. – *J. Špal*, Jména západních Slovanů u Geografa bavorského, Slavia XXIV, 1955. – *V. Richter*, K výkladu tzv. Bavorského geografa, Franku Wollmanovi k sedmdesátinám (Sborník prací, 1958), 15.

trionalem plagam Danubii“ a neznámý autor podal nejprve výčet slovanských oblastí (regiones), které hraničí bezprostředně s franskou říší, postupuje od Baltického moře obloukem k jihovýchodu. Nato následuje popis Slovanů a jiných etnických skupin, sedících za touto první řadou. V Geografovi se uvádějí dvojí Moravané (s 11 hrady a s 30 hrady), patrně Moravané ve dvojím stupni mocenského vývoje. Pro Olomoucko by bylo dále snad důležité, že mezi polab-

Obr. 5: Velkomoravský hrad na Olomoucku (kreslil inž. A. Richter).

1 = Olomouc, 2 = Litovel, 3 = Křenov, 4 = Pustiměř, 5 = Kroměříž, 6 = Přerov.

ským Libickem (s 30 hrady) a hornoslezským Holasickem (s 5 hrady) se nejmenuje žádný „kmen“. Netvořilo snad tehdy Olomoucko (a Drahanovici) s Libickem „kmenový“ svaz podle Polské cesty? Nepochybně se zdá to, že Olomoucko se nezmiňuje v místech textu, kde bychom je očekávali.

Dotaz o hradech na Olomoucku u Bavorského geografa zůstal bez výsledku. Z pramene by snad bylo možné učinit si jen jistou představu. Sousední Holasicko s pouhými 5 hrady bylo sotva mocnější než staré Olomoucko, jež by

tedy mohlo představovat aspoň stejný počet hradišť. Je ovšem otázka, pokud jsou Geografova čísla vůbec věrohodná. Pozorujeme-li je v Soupise, je patrné, že jsou tím přehnanější, čím více jsou krajiny vzdálenější. Ale o bližších oblastech měl snad aspoň přibližně správné údaje, získané pravděpodobně obchodním stykem. Prehistorická archeologie předpokládá, že v Hornomoravském úvalu byla staroslovanským hradištěm především Olomouc.⁵⁶⁾ O Přerovu není z této doby nic známo, i když v Předmostí u Přerova se rozkládá velké pohřebiště z X.–XI. století. Za Přemyslovců byl Přerov krajským hradem s velkofarním kostelem (1131). Pokud hrála v staroslovanském údobí nějakou úlohu starší hradiska na hranicích Hornomoravského úvalu, není také ještě vyjasněno. Šlo by zejména o Luleč ve Vyškovské bráně, o tzv. Obersko při severním vstupu do Olomoucka a o Hostýn v Moravské bráně. Kromě toho je dosud nevysvětleno, co znamená málo známé hradiště u Křenova na Jevíčsku, ležící na Polské stezce. V jeho okolí se nalézají starší opevnění lidu popelnicových polí u Velkých Opatovic.

Snad by bylo možné užít zpětných závěrů ze situace XI. století. V Hornomoravském úvalu lze zjistit na starém sídelním území (nikoli na kolonizační půdě) již v XI. věku velké knížecí statky, jejichž předpokládaná ústředí nesou archaicky znějící názvy. Kromě uvedených Olomouce a Přerova s jejich okolím je na sever od Olomouce nápadná skupina Litovle s Uničovem a Mohelnici. Mohelnice připadla sice biskupství asi již v XI. století, ale Litovel a Uničov byly zeměpanské ještě v XIII. věku. Jméno Litovle je složené.⁵⁷⁾ Jižně od vlastního Olomoucka a Přerovska upoutává pozornost skupina Kroměříže s Hulínem a Kojetínem. Kroměříž (opět složený název) byla prodána s řadou vsí knížetem Otou II. (1107–1125) olomouckému biskupovi; 1207 byla trhovou osadou. Hulín zůstal markraběcím do XIII. století, Kojetín v téže době byl majetkem pražského biskupství. Není známo, kdy jej Praha nabyla. Na západní straně, na staré stezce z Brněnska do Olomoucka, ležely knížecí statky Pustiměř s Vyškovem a Prostějovem. Pustiměř (složené jméno Pustimír) se uvádí mezi moravskými hrady a měla odevzdávat Staré Boleslavi jednu hřivnu a dva voly platů. Byla s Vyškovem zeměpanská ještě na začátku XIII. věku, načež přešla na biskupa. V Pustiměři existuje zbytek rotundy asi z XI. století. Také Prostějov zůstal jako vilikace a trhová ves v rukou markraběte do gotické doby. Bylo by nepochybně velmi důležité, kdybychom mohli zjistit, jakého původu jsou tyto knížecí statky, Litovel, Kroměříž, Pustiměř. Na čem se zakládalo jejich převzetí Přemyslovci po ovládnutí Moravy? Pokud lze dnes soudit, není v Pustiměři hradiště doloženo. O Litovli a Kroměříži se vlastně nic neví. Jinak již samo rozložení uvedených lokalit v Hornomoravském úvalu je nápadné. Bylo by také možné studovat jejich vztah ke starým komunikacím a křížovatkám. Úhrnem: povšechná analýza — tuším — aspoň naznačila určité okolnosti, jejichž objasnění a bližší prozkoumání patrně leží mimo možnosti historických metod. Hornomoravský úval snad nebyl původně ovládnut jediným „kmenovým“ hradem.

26. Průběh sjednocování a vzrůst knížecí moci na Olomoucku je zahalen v naprostou temnotu. Také údobí Velkomoravské říše je pro Olomoucko

⁵⁶⁾ Srov. J. Poulík, l. c., Pam. arch. XLVIII, 1957, obr. 117.

⁵⁷⁾ Stojí snad za zmínku, že fragment olomoucké kroniky přináší k r. 1159 záhadnou zprávu tohoto znění: Ioanni episcopo Olomucensi a rege Bohemiae Wladislao Lothovianensis praepositura et capella st. Clementis de Wissegard gratuita sunt pietate devota. Srov. B. Duřák, Mährens Geschichts-Quellen. I (1850). 275.

nepopsaným listem dějin. A stejně i historie X. věku na Olomoucku, ostatně nepříliš jasná pro celou Moravu, zůstává za hranicí historické viditelnosti. Vyslovil jsem před časem určité názory o situaci Moravy v druhé polovině X. století a námitky proti tomu mne mnoho nepřesvědčily. Uvedu příklad: jmenování osady Boleslavi ve Zdikově listině 1131 mělo být důkazem, že Morava příslušela k českému panství již za Boleslavů. Nejde však o Boleslav, nýbrž o Boleslavany (Boleslauenses), což je podstatný rozdíl. Ostatně podobnými závěry by bylo možno promítnout přemyslovské panství do mnohem starší doby, protože na Olomoucku existuje dokonce ves Nezamyslice. Jen jedné věci by bylo zde vhodné se dotknout z této problematiky X. věku. Je známo, že v Olomouci bylo založeno nebo obnoveno moravské biskupství knížetem Vratislavem r. 1062. Poněvadž na Moravě v XI. století mají mnohé skutečnosti starší tradici, mohla by se objevit myšlenka, neměla-li tato instituce v Olomouci také již předchůdce v X. věku. Je totiž velmi pravděpodobné, že na Moravě bylo založeno nebo obnoveno v X. století biskupství, asi současně se vznikem biskupství pražského a s ním podřízeno Mohuči. Sídlo tohoto moravského biskupství z X. věku nebylo však v Olomouci, nýbrž na jižní Moravě.⁵⁸⁾

⁵⁸⁾ V. Richter, l. c., Sborník filosof. fakulty brněnské university VII, 1958 (F 2), 68.